

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00534022 (G)

2012

B - 3983

ПОВѢСТИ БЕРКМАНА - ШАТРІАНА

Переклавъ Романъ Розмаринъ.

1. Передне слово.
2. Бесѣдники нашего села.
3. Добрій давній часы.
4. Выхованье Феодала.

У ЛЬВОВѢ.

Накладомъ перекладчика.

Зъ друкарнѣ товариства им. Шевченка.

1878.

ГОРНА БИБЛИОТЕКА

ПОРЪКТИ

БЪРЖАВА - ЗАПЪЛНА

Издание първо

Издание първо
Издание първо
Издание първо
Издание първо

1878

БЪРЖАВА - ЗАПЪЛНА

Издание първо

1878

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отся книжочка має на зверхи́мъ листъ надписъ: „Дрѣбна бібліотека.“ До того кѣлька слѣвъ: Вѣдъ давно вже впримо мы въ гадку, що вчинимо прислугу ч. Землякамъ а дальше и вбогѣй літературѣ нашої, взявшись видавати дрѣбными книжочками, вѣдго „метеликами“ бібліотеку цѣкавыхъ и добѣрныхъ творѣвъ літературныхъ. Двѣ прикметы нашого виданя: дешевѣсть книжочокъ и добѣрнѣсть рѣчей, якѣ мы брати гадаємо въ наше виданьє, дають намъ яку-таку поруку, що добра воля и заходы нашої зроблять своє: книжочки стануть розходитися быстро и въ кождѣй зъ нихъ читачъ вѣднайде якусь думку, котра го конче розцѣкавить, порушить, здвигне, — бо все таки задача всякої книжки: якусь думку пѣддавати, будити, роздувати... Чоловѣкъ безъ думки, книжка безъ думки, то калѣчня, нужденна калѣчня! А мы то нѣмо власне до нашої галицкої літературы, въ котрѣй ледве де-не-де попаде книжка зъ якоюсь думкою, а загаломъ, то книжки у насъ безъ думки, такъ якъ людей богато-богато безъ думки... Отъ и теперки у насъ зъ друку такъ нічо гѣдного не видає сѣпта, що ажъ лячно и тужно стає, бачучи, якъ довкруги насъ вѣсь народности, великѣ й малѣ пораються запопадно коло своєї нитомої літературы — пѣдносять и збогачують тѣ розумными, сумльными працяма власными и перекладаными зъ славныхъ сучасныхъ писателѣвъ чужихъ. Нашъ сумный станъ нынѣшный

*

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

КНИЖОЧКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
И- 55004

жене насъ силомоць до якого-небудь хоть дробного, та честного дѣла. Передаємо чч. Землякамъ першу книжочку „Дробної бібліотеки.“ „Дробна бібліотека“ не обмежиться на самій бельетристиць, але давати-їме побільше бельетристичнихъ такожъ научній рѣчи зъ всякихъ галузъ науки, загаломъ всьо помпшь, що тілько зб згляду на змѣстъ и величину твору буде пѣдходити пѣдъ нашу програму. Бѣльшу цѣну будемо давати перелодамъ, хоть не вѣдрѣкаємо и гѣднихъ оригинальнихъ праць. Що до правописи, то мы приняли фѣрму правописи Максимовича, такъ званою у насъ етимологгю и фѣрма наша така вже ї на будуще лишиться, але знаючи, якъ нынѣ у насъ, Галичанъ, кождому своя правопись мила, що не одинъ и самои рѣчи зрѣкыся за правописи, — то мы тому рѣшили приймати въ нашій книжочки всяку правопись. „Дробна бібліотека“ стане на галицько-интернаціонально-правописне становище. Впрочемъ не хочемо перехапуватись зъ великими обѣцянками для самои нашої бібліотеки и для чч. Землякѣвъ, бо знаємо добре зъ досвѣду, якъ то у насъ тяжко, мовъ зъ каменя, хотьбы ї зъ найщиршою волею робити яке дѣло, няй оно собѣ буде яке честне, красне и хосенне. Але мы ї те знаємо, що при дѣлкахъ обставинахъ робота конче цѣнитись не по кѣлькости а по якости. А нынѣшній обставини нашій, не знаємо, чи што-бъ назваеъ, не кажу вже, завидными а хоть выносимыми!

Такъ выпало, що до першої книжочки „Дробної бібліотеки“ увѣйшли „Повѣсти Еркмана-Шатріана.“

Еркманъ-Шатріанъ (Нѣмецъ и Французъ) писали багато и всякого: романы історичні, повѣсти и оповѣданя зъ народного французкого и спеціально альзацій-

ского життя, писали и творы драматичні и стихи. Они належутъ до дуже любленыхъ писателей не толь-
ко у Франціи але и по-за ея дѣльницами. Въ способъ
артистичный они здумали представить дѣй-
ствительность и тымъ чиномъ они вынайшли „поэтический
реализмъ“ и немовъ зблизили-зъединили тѣмъ противу-
положеніи понятя. У нихъ передовсьмъ правда и
высказуютъ пѣ языкомъ простымъ а сильнымъ; они раз-
буджуютъ въ людяхъ смѣлость до борьбы за прав-
дивы, здоровы идеи противъ шкѣдныхъ та фалишивыхъ.
Такъ вѣдѣрыли они „патриотичный романъ.“ Они бе-
рутъ въ свои творы такой предметъ, що разбуджуе,
взворушуе цѣлы массы народа; въ ихъ письмахъ видка
всюды прихильность, бажанье добра великимъ масамъ
простыхъ людей. Зъ тыхъ короткихъ трьохъ повѣ-
стокъ каждый добачить, якъ просто а якъ зручно и
вѣрно и правдиво умѣють они пѣдхватити якийсь мо-
ментъ зъ щоденного життя. Такъ н. пр. въ „Добрыхъ
давныхъ часахъ“ такъ прочута на скрѣзь тая сцена, де
цѣла родина вражена злижшою и такъ нужденною пла-
ты робѣтницкою за-свѣжа въ роспуць и люты радить
що дѣяти, якъ спасатися вѣдѣ голоднои смерти.

Въ „Выхованю Феодала“ авторы дуже способно пе-
ревели на пѣдкладцѣ историчныхъ нѣмецко-французскихъ
вѣдѣносинъ, тую правду, що выхованье дуже вліяе на
характеръ и дѣла чоловіка. Якъ при выховуваню чоло-
вѣка-одиниць, такъ и цѣлыхъ верствъ народа вѣсо зна-
чить: хто и якъ выховуе. Зъ сего оповѣданя видко, якъ
то творяться и передаются всякы правды моральны,
науковы и религійны, якъ то „торгується“, высловившись
по Шевченковому, тыми „правдами.“ Оно неразъ думаеться
чоловѣкови сякъ-такъ, народня освѣта, моральность,
побожность... а оно, подумавшь глубше, вѣсо нынѣ ли-
берія на душа людского!

I. Бесѣдники нашего села.

Якось було то въ серединѣ послѣдньої осени, въ недѣлю, по жнивяхъ и винобраню, муниципальна рада нашего села зѣбралася въ канцеляріи мера раду радити надъ дѣлами громады.

До рады належали самі знаменитости мѣсцеві: кѣтляръ Дамідо; Жаккель Микола, мѣтляръ; братья Адамъ и Шарль Бенротті, оба рубачѣ; крамарь, Жоржъ Машеттъ; хлѣборобъ, Франціскъ Матісъ — и другіи, що само тѣлько, кѣлько й сесі, тимували въ питаняхъ адміністраціи.

Розумѣється, що всѣ они були одягнені по празничному. Одинъ тѣлько Дамідо не змѣнивъ щоденного одягу и явился въ своѣмъ темнѣмъ, короткѣмъ спенцери, латка на латцѣ по саміи лѣктѣ, хустка у него пѣдъ шиєю, яку ще певно прадѣды нашіи вязали и капелюхъ, що бувъ на будный и святочный день... Вѣнъ казавъ, що ряса не чинить монаха и бувъ той гадки, що чоловікъ такий, якъ вѣнъ, може всюда показатися зъ невмытыми руками и нерозчесанымъ волосѣмъ.

Ще не замовкъ церковный дзвѣнъ, а вже всѣ тѣи достойники сидѣли доокѣлъ стола, повитягали впередъ шиѣ та позѣваючи воркотали:

— Ожъ то таки диво не-абы-яке, що нашъ меръ все а все послѣдній собѣи приходить!

Польовый, Кюні, похожавъ по коритарі, збороняючи дѣтворѣ и цѣкавымъ кумонькамъ пѣделухувати пѣдъ дверми а старый школьный учитель, Антонъ Денъе, писарь громадскій, затинавъ собѣ перо зъ незвычайною увагою.

Побачивши поважне и задумчиве лице того учителя, его запавшій щоки, померклій очи, его куцу куртку, дуже вытерту, — навѣрно вѣдъ разу всякій заключивбы, що наука въ Вальтенѣ не мала великой почести и що си жрецеви не було въ тѣмъ селѣ лучшего гараздя, якъ св. Иванови, проповѣдуючому въ пустыни.

Но, бачъ, вѣдчинилися дверѣ и въ комнату увѣйшовъ гордовито панъ меръ, Жакъ Ромарі, съ червонимъ, товстымъ, занышенимъ лицемъ и здоровеннымъ животомъ, на котрѣмъ красувалася прехороша, шовкова камизелька. Вѣнъ прѣйшовъ салю середъ глухой мовчбы и сѣвши въ свое крѣсло, глубоко здыхнувъ.

Той Жакъ Ромарі, бувъ собѣ, гей то кажутъ, штудерный пташокъ; зъ-тяжка де такого другого й найти. У него буде бѣльше рѣлѣ, виноградникѣвъ и травистыхъ пасовискѣвъ, анѣжь у половины радныхъ, взятыхъ въ куцу. Щобы збуватися своего вина и перевозити свое грубе дерево до вальтенского тартаку, вѣнъ присилувавъ радныхъ голосувати за прорѣзомъ дороги крѣзь лѣсъ и за инчими тяжеными для громады роботами; щобы свои пасовиска справити, вѣнъ занявъ все водоточники зъ трѣхъ керницъ и громадской прачнѣ; щобы тримати дармо свою худобу пѣсля вѣрки царинѣ, вѣнъ придѣливъ на пасовиска обширнѣ громадскѣ корчѣвища; щобы вѣдгодувати свои безроги, вѣнъ выходивъ у лѣсовѣ старшины дозвѣль збирати жолудь, и т. д., и т. д. На-останку, вѣйтѣвство, якъ звѣстно, безплатне, давало му такѣ хѣсна, якого дру-

тому не дае обширна, хорошо уладжена ферма, — такъ, що вѣнъ деколи говоривъ, погладжуючи зъ удовольъемъ пѣбородокъ :

— Я бажаю добра громады... Я надбаю добра громадѣ !

— Ге! ге! — вѣдрѣкъ ему разъ старый Григоръ, — вы вже надбали его, тому то вы теперъ дѣєте, що вамъ захочеться...

И богато було такихъ, що такъ само думали, та нікому було посмѣти ему то въ очи сказати, бо старого Григора не выбрали на послѣднихъ выборахъ.

Подумавши якійсь часъ панъ меръ сказавъ :

— Вы знаете, панове рада, що нашъ школьный учитель бере вѣдъ ряду пятьсотъ франкѣвъ на рѣкъ и шѣстьдесятъ франкѣвъ вѣдъ громады за писарку с. е. всего, пятьсотъ шѣстьдесятъ франкѣвъ на рѣкъ, не вчисляючи въ се того, що вѣнъ бере за церковне паламарство... Пѣдирефектъ пише менѣ, що мы моглибы збѣлшити удержанье учителя, якбы мы му назначили хоть по сорокъ су за кожного хлопчика и кожду дѣвчинку, що вѣнъ зимою учить буде. Отже, якъ вамъ здаеться, що пятьсотъ франкѣвъ мало...

— Мало! мало! — закричали обрушені муниципальной радники, — мало!...

Тогда пѣднявся Дамідо и повѣвши кругомъ блестящими очима, закричавъ :

— Та, я знаю, що Антѣнъ Денье дѣстае вѣдъ ряду пятьсотъ франкѣвъ за рѣкъ; учитель Жоржиль, що оногда заѣхавъ до нашей гостинницѣ, перекидавъ дачку за дачкою, що насъ гнете и обьявивъ намъ тее не давно, отъ таки вчора, и ніхто не хотѣвъ ему вѣры няти. Пятьсотъ франкѣвъ! — за тее, що учить нашихъ дѣтей азбуки! каждый вповѣвбы, що тота сума

дуже гарна, хе-хе-хе! Ну, и щож? Сей, Анто́нъ, що повиненъ себе класти щасливимъ, беручи пятьсотъ франкѡвъ за то, що похожає собѣ по школѣ зъ лінійкою въ рукахъ тогды, якъ мы мусимо бѣдити на вулици, талабувати снѣгъ и болото, копати землю, орати, сѣяти, косити, жати, корчувати нѣ твердї, якъ камѣнье, рубати лѣсы, збирати хворостъ та рѣщье... той Анто́нъ Денье, що сидить собѣ спокѡйненко при грубцѣ, якъ холодно, а при вѡдчиненѡмъ вѡкнѣ, якъ горячо, що не мае инчої журы, якъ хїба покрикувати вѡдъ часу до часу: б-а, ба, б-е, бе, — сей, Анто́нъ, ще смѣ жалуватися пѡдпрефектови на недостачу удержаня и хоче, щобы му додавати по сорокъ су за кождого хлопчика и кожду дѣвчинку, що буде учити черезъ зиму!...

Сеся рѣчь глубоко прѡймила всѣхъ радныхъ; учитель-бѣдняга пѡднявся, знатись, хотѣвъ говорити.

— Мовчѣть! — закричавъ меръ зъ угрозою, — вы ту не маєте права голосу.

— Сорокъ су! — промовивъ въ-друге Дамідо, страшно зглянувши на бѣдолашного учителя. — А чи знаєте вы, пане Антоне Денье, що я мушу робити, або хтобудь другїй, такїй якъ я, щобы заробити сорокъ су? Вѡнъ мусить встати о третѡй годинѣ досвѣта, запрячи осла, а деколи таки й самому здвигнути на плечѣ кѡшъ, якъ на осла є другої богато работы, — выбратися въ Мармутъе, Савернѣ, Шірменѣ, тащити собою по дорогахъ, де можна сто разѡвъ скрутити собѣ вязы, мусить вѡддыхати на межовыхъ стовикахъ, намучитися на вѣтрѣ, дощи, снѣгу и на-послѣдокъ добившиися на мѣсце, мусить выливати ложки, направляти-злютовувати цѣною попсовану судину.

— Щожъ то має до науки! — закликавъ Денье, зрушений до самої глубины душѣ.

— Мовчѣть! — зновъ крикнувъ Жакъ Ромарі, почервонѣвши вѣдъ злости, — мовчѣть... а нѣ, то кажу сейчасъ Кюні, вывести васъ за дверѣ.

— Вѣдтакъ — говоривъ дальше Дамідо — вѣнъ мусить вернутися домѣвъ, пѣдкрѣпивши свои силы тѣлько куеничкомъ сухаря — и все таки... все таки у него не буде сорокъ су. А треба му буде вышити чарочку, другу горѣвки,... инакше выбѣтєся зъ силъ. И вы гадаете, пане Антоне, що я такъ заразъ и дамъ вамъ тымъ робомъ загарованыхъ сорокъ су?...

Вѣнъ стиснувъ плечима и сѣвъ на свое мѣсце, осмѣхаючись жалѣбно :

— Нѣ, нѣ, пане Денє!... нѣколи я не згоджуся дати вамъ тыхъ сорокъ су... нѣ, нѣ!

— А щожъ маю я здѣяти, щоби заробити сорокъ су? промовивъ рубачъ Шарль Бенротті. — Кѣлько то я мушу зрубати деревъ? кѣлько то треба на тѣ грошѣ навязати вязанокъ лому, нарубати пнѣвъ, галузя?

— А мы! — закричали рѣшта. — Та вы насъ, пане Денє, либонъ за безглуздыхъ маєте?!

— Мы моглибы — замѣтивъ Франціскъ Матієъ, — хоть на тее ще покладати, що нашѣ дѣти навчуться чого!....

— Та чого? — перебивъ высокій Микола Жаккель. — Я не вмѣю нѣ читати, нѣ писати, а прецѣ то менѣ не вадить робити найлѣпшій мѣтлы на цѣлый окѣль.

— Пѣтъ котився великими каплями по блѣдыхъ лицахъ бѣдного учителя. Вѣнъ благовъ очима мера, умолювавъ у всѣхъ чувства милосердія; але раднѣ не тѣлько не тронулися его покореньемъ, але ще любувалися неначе его неудачою.

Крамарь, Жоржъ Машеттъ, вставъ и прогугнавъ :

„Панове радні! Дуже мудро вы зробили, що не схотѣли ухвалити причинку по сорокъ су. Просвѣта дана на безголове людямъ; она ихъ несе... она ихъ руйнує... она ихъ обертає въ дуракѣвъ!“

„Всѣ вы знаете мого сына Жоржа... Шѣсть ро-кѣвъ тому зъ него бувъ наймилѣйший хлопакъ въ Вальтенѣ — высокій, крешкій, кучерявый... Моя жѣнка пьшалася нимъ...“

„На лиху якусь долю я вѣддавъ его до школи: теперъ нема и тѣни давного хлопця!“

„Що суботы, п. Антонъ Денѣ говоривъ менѣ: Вашъ сынъ, пане Машеттъ, выйде вамъ на славу; вѣнъ легко научитьса всього, чого тѣлько захоче. Вѣнъ може выйти, на що вы забажаєте: на гуртового купця лѣса, на адвоката, на нотаря; вѣнъ буде окрасою вашої родины.“

„Я давъ вѣру тому; я покупувавъ малому всѣ-лякї книжки, якихъ тѣлько забажавъ. Жоржъ лягавъ спати съ книжками; вѣнъ будився въ ночи тай брався читати.“

„Я мусѣвъ доплачувати за товщъ до его лампы... Чого чоловѣкъ не зробить для своєї питомої крови! Але малый ставъ у-очевидячки марнѣти.“ „То лѣпше“, говоривъ п. Денѣ, „вѣдъ науки худѣе чоловѣкъ... Она не то, що тѣлесна страва, котра людей робить тов-стыми... А дивѣть-но на мене...“

Всѣ зареготалися.

— Не правда, — бурмотавъ учитель, — я нї-коли того не казавъ.

Жоржъ Машеттъ, неначе то вѣнъ и не дочувъ того, говоривъ дальше супокѣйно:

„Антонѣ Денѣ захотѣлося навчити мого Жоржа аритметики, геометріи, ортографіи... Було то тогды,

коли моя жѣнка була хора; я не мѡгъ дозиратися на-
уцѣ сына, бо мавъ багато работы.

„Але разъ яось прийшло ми на гадку стрѣбува-
ти, чого вѡнъ навчився. Я закликавъ го тай кажу:
„Жоржъ, на ти ось сто франкѡвъ, збирайся до Савернъ
и купи тамъ муки.“

— „Я нѣколи ще не купувавъ муки, вѡдновѣвъ
ми сынъ.“

— „Якъ то! Ты не знаєшь по чому кѣлограмъ
муки? Я въ твоихъ рокахъ уже торгувавъ и зароблю-
вавъ собѣ на харчъ... Вѡдъ теперъ, Жоржъ, не важъ
ми ся переступити порѡгъ школы; теперъ я бачу, чого
васъ учить п. Денъе. Вѡнъ учить васъ якихось мрѣй,
намѣсть учити васъ честно на хлѣбъ робити. Тѡлько
богачѣ мають куда бути учеными: у нихъ кухарки
знають цѣну воловины, пекарѣ цѣну муки, нотарѣ зна-
ють вартѡсть грошей!“

Ся рѣчь Машетта всѣхъ незвычайно прѡймила:
сорокъ су одногосно вѡдкинули.

Тогды Жакъ Ромарі вставъ осмѣхаючися и вы-
тягъ зъ кешенѣ камізельки великій годинникъ:

„Панове рада, друга година, пора на вечѣрню!“
Всѣ вийшли повагомъ зъ салѣ.

Старый школьный учитель вийшовъ напоследѣ;
запераючи, зъ обовязку, дверѣ салѣ думавъ собѣ бѣ-
долаха:

„Чому мѡй батько не зробивъ зъ мене такого
самого рубача, якъ самъ бувъ? Я бы зароблювавъ со-
бѣ на хлѣбъ рубаньемъ лѣса, якъ багато инчихъ. Тог-
ды у мене бувбы одинъ хозинъ, а не трицять шѣсть,
якъ теперка. А такъ я мушу нынька ласки пасти и
пѡдпрефектови и инспекторови и попови и мерови,
вѣзмъ и каждому...“

Его обгорнула тяжка печаль!

А нашъ меръ, Жакъ Ромарі, ишовъ собѣ величаво головнымъ гостинцемъ въ товариствѣ панѣвъ радныхъ тай такую думавъ:

— Дѣло злагодилося! Жоржъ Машеттъ говоривъ, якъ адвокатъ... Пѣдпрефектъ, може й посварить троха,... пѣпъ буде радъ... а внослѣ, чога маю страхатися, хто ми що зробить?

II. Добрі давні часы.

1.

Село Дозенгаймъ лежить у Волезахъ, на краю долины, черезъ котру Цинзель протѣкае въ Альзацію. Въ р. 1750 по Х. воно було заселене самими рубачами, вуглярями та сплавниками. Они поралися коло лѣса, а було ихъ въ Дозенгаймѣ дуже багато. Майже всѣ тѣ люде були прикрѣплені до землѣ и робили на князѣвъ-обладарѣвъ Двохъ-Мостовъ. Они зрубували лѣсъ, нилили на тертицѣ та сплавлювали долѣ рѣкою.

Увесь той лѣсъ збирався въ сплавы на Ренѣ, и шовъ долѣ нимъ, и продавався въ Голяндіи. Паны его, котрыхъ тогдѣ прозывано „Нѣмцями французского короля“, жили зъ него въ Версалю, якъ ялося аристократамъ: они ніколи не знали недостачи въ грошохъ, а якъ коли имъ не ставало, то й не надумувалися довго а продавали своихъ панциняныхъ на осады.

Саме тогдѣ процвитали тамъ монастырѣ Найвіл-леръ, Грауфталъ и Фальсбургъ. Кордельеры, кануцины и братья проповѣдники лазили ту по всѣхъ гѣрскихъ стежочкахъ... Що крокъ можна було стрѣтити довгі, руді бороды тыхъ монахѣвъ, що волочилися въ замарганыхъ грубыхъ рясахъ та въ драгивыхъ чоботахъ.

Такъ тягалися они зъ одного села въ друге, вѣдъ однихъ ворѣтъ до другихъ: вѣдчитували молитвы, ша-

рили по полицяхъ та сусѣкахъ мужичихъ, забирали у нихъ, що було яецъ, масла й хлѣба, а за то благословили жѣнокъ и дѣтей. А якъ приходивъ часъ вечѣрної молитвы, кличучій монахѡвъ назадъ въ монастырь, то тї богобойніи люде ледво доводили своихъ навюченихъ ослѡвъ, котрїи угиналися пѡдъ тягаромъ всякои, у мужика загарбанои працѣ.

Дозенгаймскїи рубачѣ — нещасливїи, заморенїи и обѡдранїи люде — були зѡвсѣмъ пригнетенїи своимъ непоряднымъ убожествомъ; три чверти року проживаючи въ болотѣ, снѣгу та водѣ, они не могли навѣтъ думкою збагнути якогось лѣншого, щасливѣйшого бутку. Цѣла одежа Дозенгаймцѣвъ то бувъ сѣрый, полотняный, широкой плащъ та кусень повсти, якои они вживали при лѣсовыхъ работахъ. Въ недѣлю Дозенгаймцѣ взували ходаки и такъ ишли до Найвиллеръ на службу божу. Отець Бартольдъ проповѣдувавъ имъ покѡрливѡсть и простїи звычаѣ; вѡнъ остро заказувавъ имъ бути жадными славы або й дечого другого земного, завистниками, обжорами и лежнюками а якъ му ся коли лучило задрѣти въ одягу котрои-будь дозенгаймскои мужички, — чи-то червону бинду, чи-то бѣлый чепецъ — то вѡнъ сейчасъ стававъ кричати и уѣдати въ проповѣди на роскошѣ вѣка...

Тотїи проповѣди переконували вновнѣ Дозенгаймцѣвъ. Они жалували за свои погрѣхи и съ чувствомъ сердечного розкаяня вертали назадъ въ Дозенгаймъ.

Хаты дозенгаймскихъ рубачѣвъ, зъ грубыхъ брусѡвъ, зъ виду подавали на буды лѣсовыхъ вартѡвникѡвъ. У внутрѣ, зъ одного боку мѣстилися въ тѣснотѣ господарѣ, зъ другого — домашнїи скотѣ; куры мали сѣдала на жердкахъ, въ горѣ.

Але роскошъ стала розвиватися съ кождымъ днемъ все бѡльше та бѡльше...; дѡйшло до того, що вже чи-

мало поселенцѣвъ, не хотячи босонѣжъ ходити, выгали взуватися въ деревяннѣ черевики!...

Мѣжъ тыми безщастными живѣ тогдѣ рубачъ; назывався Сімонъ Брюатъ. Дѣмъ его наибѣльшій зѣ цѣлого села, трѣвае ще й теперъ и заразѣ можна го покмѣтити, лишъ увѣйти въ долину; вѣнъ першій зѣ надбережныхъ, одноповерхный, покритый старыми вѣдъ давнины зсѣрѣвшими драицями; вхѣдъ зѣ площади, на площинѣ керница; горѣ стѣнами повзе винограды ажъ до самой покровлѣ.

У Сімона живѣ батько й мати; мавъ вѣнъ жѣнку та пятеро дѣтей: трохъ сынѣвъ та двѣ доньцѣ. Старій здавна вже не занималися нѣякою роботою. Сімонъ промышлявъ и робивъ на всю родину, бо мавъ до працѣ и силу и охоту. Бувъ то човѣкѣкъ сороковыхъ лѣтъ, здоровый, плечистый, сѣ податнымъ напередѣ чоломъ и зѣ выгненымъ въ долину носомъ. Невеличкѣ очи глядѣли живо та смѣло; мавъ троха пѣдѣймлене пѣдборѣде та рыжу бороду. Досыть було на него глянути, якъ вѣнъ по праці передѣ хатою покурювавъ свою люльочку, въ сорочцѣ зѣ зрѣбного, сырого полотна, сѣ широкою, закиненою на плечѣ чорною, повстяною обгорткою; досыть було тогдѣ узрѣти его руки, вкритѣ твердыми мозѣлями, его дебелѣ ноги, щобы подумати собѣ: то правдивый рубачъ, човѣкѣкъ, що сокирою валить вѣковѣ дубы, пускае на рѣку и однимъ ударомъ друка выпыхае на саму середину рѣчного русла... Така думка зѣвсѣмъ не булабы похибна.

Сімонъ Брюатъ бувъ звѣстный въ цѣлой сторонѣ зѣ спокойного, тихого характеру, сильной и твердой волѣ; на работѣ не дававъ нѣкому старшувати надъ собою и все зароблювавъ бѣльше, анѣжъ другѣ. Дома хозяинами були его батько Иванъ и мати Анна; ихъ цѣла родина мусѣла слухати.

Обое старій багато нагорювалися въ своему житю, багато переболѣли страть, щобы выкупити у панѡвъ своихъ землю, себе и дѣтей. А було то такъ: Разъ ихъ молодой дѣдичъ розтративъ при дворѣ всео, що зъ своихъ пѡдданныхъ дѡставъ и дуже му тяжко прийшло чекати на новій податки. Старій о тѡмъ зачули, и кванно схѡденували зъ тои нагоды: розиродали всю худобу, поле и сѣножата, словомъ всео, що лише мали и выкупилися на волю. Задля волѣ своеи и дѣтей своихъ они не вагалибыся були всео спродати, до послѣдньої рубатки, хотьбы навѣтъ ити въ свѣтъ съ торбами за кусникомъ хлѣба вѡдѣ одной хаты до другой. Але, хвала Богу, грошей за ихъ добро було досыть и родина Брюатъ не вѡдбувала вже бѡльше панщины у своего дѣдича. Та вѡдѣ тогды чеснїй тї люде вже назадъ вѡдкупили частину своеи рѡлѣ и троха колониска.

Сїмонъ знавъ добре тото всео и глядѣвъ на старыхъ, мовъ на божество яке; нїколи не смѣвъ вѡнъ суперечити имъ въ якѡмъ бы оно дѣлѣ не було. Що понедѣлка, якъ въ зимѣ такъ въ лѣтѣ ходивъ вѡнъ до своеи колыбы, що стояла середъ лѣса. До тои колыбы, сплетенои зъ рѡща и обсыпанои землею вѡнъ бравъ на цѣлу недѣлю хлѣба, соли, чесноку й масла, свои топоры и клинѣ.

До рубаня вѡнъ брався першїй а послѣднїй покидавъ. За роботу бравъ наибѡльшу плату, яку тогдѣ рубачѣ мали, — пятьнацять су за день.

Въ субботу въ вечеръ, вѡнъ вертався съ тяжкою вязанкою на плечохъ до дому. Зъ далека, ще тогобѡчь моста, вѡнъ мѡгъ вже розѡзнати, якъ то загорювався то погасавъ въ нѡчнѡмъ мороцѣ огонь въ его хатинѣ. Вѡнъ бачивъ тогдѣ выразно и старыхъ своихъ и цѣле кубелце дѣточокъ, сидячихъ доокѡлѣ палаючого огнища,

и Катерину, жінку, застелюючу стół; бачивъ и стару сестру Терезу, якъ обтерала горнець съ кваснымъ молокомъ и чистила маленькй, оловяній ложки. Тогдѣ вѣнъ неначе дочувавъ сердите воркотанье старенькой матери и слова: „Нѣ! вѣнъ не прийде нынѣка въ вечеръ до дому!“ И вѣнъ неначе въ очи бачивъ старого вѣтця зъ лысиною на головѣ, въ шерстяной куртцѣ, зъ латками на лѣктяхъ; сидѣвъ старый, зѣгнувшися передъ грубою и поправлявъ огонь... Стара мати въ великомъ чещи, зъ чорного полотна, пѣдходить идъ вѣкнови та дивиться, чи не йде — чи не вертае еи сынъ...; но бачъ, стара собака, Мансфельдъ, що доси спокѣино пѣдъ столомъ спала, прикрывши лапами кудлату морду, наразъ зрывається, скаче, нюхае, шкроботить по помостѣ, — тогды цѣла родина каже:

— Се вѣнъ!

Весьо то Сѣмонъ представлявъ собѣ живо, ще далеко вѣдъ хаты, а коли зъявлявся вже на порозѣ, то середь сѣрой пары, що бухала зъ кѣтла зъ бараболею, розѣзнававъ цѣлу рѣдню свою въ такѣмъ самѣмъ видѣ, якъ она ему въ увѣ показувалася.

— Пѣзненъко вернувесь! — промовивъ старецъ, звернувшися дъ нему.

Сѣмонъ, дуже утомившись, мовчки скидае зъ плѣчь вязанку лому; дъ нему пѣдходить жѣнка, вѣнъ цѣлюе ѣѣ; старшенькй сыночокъ хапае тата за руку, наймолодшй вдрапується на его ноги а мати старенька весело закликае:

— Ну, дѣти, сѣдайте; будемо вечеряти!

Неразъ пѣсля вечерѣ приходивъ до нихъ зять Сѣмона, Батѣстъ Тѣбо, съ жѣнкою Аннетою, щѣбы въ купѣ въ родинѣ побалакати. Тѣбо сидѣвъ въ третѣй чи четвѣртѣй хатѣ вѣдъ Сѣмона горѣ рѣчки; у него було

цѣле обійсте, стайня, шопа, троха землѣ на бѣрезѣ, луговина на рѣцѣ и чтыри быки. Тібо оравъ, сѣявъ, жавъ та звозивъ.

Тібо бувъ сухій; нѣсъ рѣвний ишовъ въ однѣй лінії зъ лобомъ, очи карі зъ морщинами довкола; на головѣ бобровый ковпакъ, насуненый на бакиръ; Тібо бувъ якійсь довгоплечий та майже все мавъ чогось недовольне лице...

Но прото вѣнъ живъ такимъ вѣльнымъ робѣтникомъ, якъ Брюаты. Нѣколи старый Иванъ не бувъбы вѣддавъ своєї дочки за панщиняного; нѣколи не хотѣвъ бувъ побачити и своихъ онукѣвъ въ кренацтвѣ... Нѣ, Батістъ Тібо бувъ чоловѣкъ вольный, ба навѣть — чоловѣкъ маючий. Та про всео тее вѣлякѣ податки, десятины, двацять-процента дачка, требы, таксы и богато инчихъ ще драчь до живого му доѣдали. Треба було бачити Тібо, якъ вѣнъ, зѣгнувшися, сяде бувало на лавочцѣ коло вогню, упрѣ лѣктѣ въ колѣна а руками пѣдопрѣ пѣдбородокъ та стане воркотати, поглядаючи на сидячихъ въ округи него старыхъ жѣнокъ та дѣтей.

— Нѣ! — говоривъ вѣнъ бувало тогды, — видко дощеви кѣнца не буде!... поганыи рѣкъ.. дуже поганыи рѣкъ!...

Або:

— Всео выгорюе на сонцю... сѣно пронало, овесъ згорѣвъ, колоннѣ вже й не пѣдѣймаються... паскудно, паскудно всео то скѣнчиться!... А дачки заодно ростуть... отъ, вчора вже зѣявився збѣрчій за податками... вже набивъ добре мѣшокъ. Податки разуразъ убѣльшаються... Тай тѣшься нынѣ, видячи, якъ вѣъ тягарѣ усе тай усе пѣдносяться!...

Зѣйшовши на сю тему, Тібо довгенько говоривъ своимъ скучнымъ, рѣвнымъ голосомъ, безъ нѣякого приписку на словахъ.

Старый деколи такожь докидувавъ свое слово. Говоривъ помалу, зъ вагою; нагадувавъ собѣ, що котрогось-то року — лѣтъ двацять або трицять тому, — люде платили лишъ половину того панамъ своимъ, що теперка бере робѣтниківъ; теперь мусять вѣдбувати и соляну и дорожну и военну повиннѣсть и всѣлякѣ инчѣ: отъ, и подушне й поземщина и чи одно ще. Старый заявивъ, напоследокъ, що хто знае, чи люде панщиняни не щасливиши вѣдъ тыхъ, що выкупилися на волю.

Дѣточки сидѣли кружкомъ и вытрѣщивши свои оченята слухали бесѣды старыхъ и всѣ навѣтъ найменчѣ розумѣли, що нема вже бѣльшого нещастя, якъ на свѣтъ уродитися!

Жѣнки сидѣли троха дальше и прями, стиснувши губы. Въ ряды-годы лише стара мати оберталася до бесѣдующихъ и глядѣла на нихъ, поправляючи свѣй сивый волосъ, що высунулся зъ пѣдъ чѣбця. Прислухуючися бесѣдѣ старого, она говорила:

— Такъ, такъ, то було того року, якъ була повѣдь; сѣна не було тогдѣ въ цѣлѣй Альзаци; тогдѣ мы мусѣли продати корову и лишилися зъ двома козами.

Або зновъ:

— То було тои тяженькои зимы, коли нѣхто не мѣгъ робити въ лѣсѣ. Того самого року появилися таксы. Всѣ гадали, що тѣлько на часъ, та они лишилися на-завсѣгды!

То вновѣвши, стара небога зновъ бралася до пражѣ а батько Иванъ дальше розказувавъ свою історію.

Сѣмонъ николи нѣчо не говоривъ; вѣнъ слухавъ, наморщивши брови и довбавъ собѣ деревяный черевикъ або плѣвъ кошикъ. Се була его звычайна вечѣрняя робота, котру збувавъ опѣсля на ярмарку въ Савернѣ.

Якъ ударила десята година и всѣ вже досыть наговорилися о нуждахъ своего часу, такъ, що кожде вже не могло бѣльше слухати, нѣ думати, нѣ про що говорить, тогдѣ зять, поволи пѣднимаючися зъ мѣсяца, казавъ :

— Ну, Аннето, идемо! Добранѣчь всѣмъ!... Такъ, нашѣ муки нѣколи не скѣнчуться... Безъ жадной хулы кажу, що Панъ-Бѣгъ, очевидячки, цѣлкомъ не хоче зглянутися на долю бѣдолахѣвъ.

То сказавши Тѣбо ишовъ въ дверѣ, вытягаючися та зѣваючи на увесь ротъ. Жѣнки клали свои кужелѣ въ куть; Аннета, идучи въ темрявѣ въ слѣдъ за чоловікомъ кричала :

— Добранѣчь! Добранѣчь!

Старый Иванъ, стоячи на порозѣ, хвилинку провожавъ назирцемъ вѣдходячихъ, потому поглянувши въ небо, закидане сѣяючими зѣрками, говоривъ самъ до себе :

— Нѣ, сидячѣй тамъ на небѣ, всѣо бачить, що дѣється ту, на земли!

Сестра, жѣнка Сѣмона и бабуся лѣзли по крутѣй драбинѣ на гору, пѣдсаджуючи полусоннѣй дѣточки, за ними пѣднимався, спераючися о поручье, старенькѣй дѣдусъ, приговорюючи :

— Ну, ну, дѣти, борше, борше! Заразъ заснемо, що ажъ любо. Ади! Сѣмоне, диви, они спять на ногахъ. Добранѣчь, сыну!

— Добранѣчь татуню! — вѣдказувавъ рубачъ, складаючи въ кошичокъ сверделъ и деревяный черевикъ. Засыпувавъ огонь понеломъ и зачинивши дверѣ на засувъ, пѣдѣймався й собѣ задумчиво по драбинѣ. И на него пришла черга спати.

2.

Року 1750. минуло старшої доньці Сімона, Маріи-Аннї чтырнацять лѣтъ а старшому сынови Яковови, було дванацять; вѣдтакъ уродилася имъ дѣвчинка, и ще ссала груди.

Пробѣгло кѣлька тяжкихъ рокѣвъ. Нужда и вбожество разуразъ убѣльшалися — треба було дуже скупонько жити...

Вертаючи вечерами домѣвъ, по тяжкѣй роботѣ, Брюагъ застававъ самї блѣдї, худї лица; старї, давно вже вѣдъ дыму посѣрѣвши брусы стелѣ здавалися Сімонови ще мрачнѣйшими, старенькїй отецъ и мати ще немѣчнѣйшими, жѣнка печальнѣйшою а зять прикрѣйшимъ и злѣстнѣйшимъ. Тїбо вже теперъ такъ говоривъ:

— Цѣла тота череда капуцинѣвъ и инчихъ дармоѣдѣвъ, що волоцюгуе по селахъ, зъ ослами та дзвѣнками, цѣла та товпа жебракѣвъ та здирникѣвъ податку, цѣла та орда гнилыхъ неробѣвъ такъ насъ обдирае, що мы теперъ якъ тї заблуканї въ гущавинѣ козы: приходить вже живитися всѣлякою бѣдою, грызти кору, жувати листье, не цуратися навѣтъ молодого дерева... Всьо йде на нїщо. Дальше вже спродуй землю та плати податки... Такъ довше бути не може!

Всѣ слухали єго, но не вѣдповѣдали нїчого; тѣлько коли вѣнъ говоривъ, очи Сімона здыбалися все зъ очима батька, Ивана и они немѣвѣбы говорили одинъ одному:

— Нѣ, такъ дальше бути неповинно... мы цѣлкомъ загибаемъ... Нїчо не помагає... нї трудъ, нї ошаднѣсть; податки дуже тяженькї; разуразъ ростуть та бѣльшѣють; мы зновъ приходимъ въ панщину. Дѣти

наші нічого не научаться; а требабы ихъ научити бо-дай хоть читати та писати. Щожь, коли мы намѣсть того мусимо ихъ посылати въ лѣсъ, щобы малыми, вже такъ рано, зачинали на хлѣбъ зарабляти... Що дѣяти? що почати?

Такъ роздумували и старенькій и Сімонъ.

Проживши цѣлыхъ двѣста лѣтъ въ однѣй и тѣй самѣй хатѣ, що йшла пѣсля наслѣдства зъ вѣтця на сына; не знаючи нічого кромѣ свого села, не видавши нічого, якъ тѣлько нищету въ округи, — чоловѣкъ, природно, доходить до того, що навѣть помислити не може о якихось инакшихъ ладахъ, якъ тѣлько о тыхъ, до котрыхъ въ житю привыкъ. Тому Сімонъ робивъ, якъ перше, затаивши въ души важку досаду... Но надѣйшли ще тяжшій терпѣня...

Разъ въ жнива на дворѣ була дуже тяжка спека. Цѣлонь семьѣ не було дома, всѣ жали въ поли. Одинъ тѣлько Иванъ, котрому було тогды найменче сѣмдесять-пять лѣтъ лишився дома. Старый сидѣвъ собѣ на порозѣ хаты та думавъ, а пѣдъ его думки стукавъ годинникъ, цвѣрѣнькавъ сверщокъ, шумѣла рѣка та ревли протяжно быки при возѣвли... Зъ думаня збудивъ го голосъ збираючого податки:

— Гей! пождѣть но тамъ! я заразъ приходжу за десятиною.

— Скаженный дармоѣдъ! — погадавъ собѣ старый — вѣнъ хоче, щобы его ждати, якъ вѣнъ, грабѣжникъ людей дерги приходитъ.

Старый пѣдѣйшовъ до вѣкна, сперся лѣктами на варцабы и приглядався, якъ кождый проѣзджаючій возъ мусѣвъ скидати найкрасшій снѣгъ и класти на возъ величезный, стоячій на дорозѣ. То була дачка на церковь.

То зрище ворухнуло въ головѣ старого богато мыслей. Вѣнъ вѣдѣйшовъ вѣдъ вѣкна, сѣвъ на свое попередуще мѣсце и ставъ зновъ думки думати.

Такъ помаленьку сплывала година за годиною; вже нѣчь западала. Дѣти, що уганялися по селѣ, вертали до дому.

По груднистої улиці скрипѣли возы, кидаючи тѣнь свою на маленькї вѣкѣнця хатнї а робѣтникѣвъ все ще зъ поля не було.

Батько Иванъ ждавъ-ждавъ та въ жданцѣ й заснувъ. Крѣзь сонъ почувъ чїсь тяжкї кроки въ комнатѣ и проснувся. Оглянувся докола и узрѣвъ Сїмона.

Сїмонъ бувъ смутный-невеселый... Скинувши зъ себе куртку и повсть ходивъ по комнатѣ въ сорочцѣ, зложивши руки на охресть.

— То ты, Сїмоне? — запытавъ старый.

— Я, тату.

— Ты борзо вернувся.

— Такъ, я квавився до дому.

Старый покмѣтивъ при тыхъ словахъ, що сынъ бувъ блѣдый.

— Тобѣ що може лучилося? — запытавъ сына.

— Плату намъ нашу зменчили — вѣдповѣвъ Сїмонъ хрыпливымъ голосомъ. Новый лѣсный и рѣчный дѣдичъ каже, що плата пятьнацять су за день — дуже велика. Звѣстивъ намъ отже, що не буде бѣльше давати, якъ дванацять; хто не буде доволенъ, то вѣнъ го, каже, не тримае, най иде, а вѣнъ собѣ и мѣжь панщиняными робѣтникѣвъ доволѣ знайде.

По хвилиницѣ додавъ:

— Та, то вже рѣшено... вѣдъ завтра буду брати вже лишъ дванацять су.

Старый учувши то все, черезъ якїсь часъ ставъ мовъ не при собѣ.

— Ну! а щожь другій — запытавъ трясучись, —
щожь другій на тото кажуть?

— Нїхто нїчого не каже.

— То не знайшовся нїхто, щобы бувъ ся спро-
могъ хоть на вѣдновѣдь?

— Нїхто! Дѣдичъ панъ въ томъ дѣлѣ; его воля.
Якбы схотѣвъ дати и вѣсѣмъ су намѣсть дванацять,
то и тогды бы такъ само було, якъ теперь.

Въ той хвили зачули они голоса зъ вулицѣ. То
наближалася родина до хаты. Старый пѣдѣймаючися зъ
мѣсця сказавъ сынови:

— Не кажи нїчого нї матери, нї жѣнцѣ, нї дѣ-
тямъ... Тобы ихъ дуже дѣткнуло... Треба добре розга-
дати... Треба обдумати, чи буде куда намъ жити... Та!
та мы то побачимъ... дуже тяженько... Але замовчѣмъ
о всѣмъ до завтра, Сїмоне!

Сїмонъ сѣвъ. Товпа жѣнокъ показалася въ вѣ-
конци.

— Нема намъ вже що бѣльше дѣяти, хиба зъ го-
лоду вмерати — кричала мати Анна; — еи старый
чепецъ зеунувся на бѣкъ: она махала довгими, жовты-
ми руками.

Катерина, Марія, Анна и маленька Люиза кри-
чали такожь. Батько Иванъ догадався, що жѣнки вже всею
знали, що вѣстка о новѣй бѣдѣ рознеслася уже по цѣ-
лѣй долині.

Жѣнки стали входити до хаты одна за другою,
лишаючи за дверми граблѣ и серпы и засумованї ски-
дали зъ себе великї, соломянї капелюхи.

— Вже koniecъ, koniecъ вже — кричала все таки
Анна — ажъ теперь вже koniecъ!

Потому узрѣвши Ивана тай сына, що сидѣли коло
грубки, Анна обернулася до нихъ:

— Чогожь вы мовчите? — закричала. Чи вже можна теперь якъ дѣтей годувати? Скажѣть ми, якъ дѣдичъ лѣсовъ мае право вѣдбирати хлѣбъ у бѣдныхъ людей. Чижь то не грѣхъ, не мерзѣ?

Николи ще батько Иванъ не видавъ жѣнки своєї такою. Не знавъ навѣть що їй вѣдповѣсти.

За нею появився й зять; его довгї плечѣ були, якъ все, зогнутї а малї очи палали злобою; здавалося, що бувъ гѣрше розлюченый, якъ всѣ жѣнки.

— Чули вы новину — промовивъ крѣзь кватирку — нашъ наймилостивѣйшїй дѣдичъ наробивъ въ Версалю довгѣвъ а мы мусимо, якъ усе, сплачувати за него. Заробѣтокъ уменченый... Видѣвъ хто де таку пѣдлоту!...

Зъявився вѣнъ вже й на порозѣ, за нимъ ишла его жѣнка, Аннета и два сыны, Кльодъ и Никола.

Рознука обгортала всѣхъ чимъ разъ глубше. Жѣнки плакали; дѣти прислухувалися перепудженї. Такї самї крики залягали цѣле село — плачь дошибався зъ усѣхъ бокѣвъ. Селяне вертали зъ жнива: они ставали тай скрикали:

— За день лѣсової работы дванацять су!

Рубачѣ, сплавники и вуглярѣ спускали очи въ землю, о жнивѣ нїхто вже не думавъ бѣльше; градъ може выбити разъ тѣлько жниво а зниженье заробѣтку тревати буде довго, передовсѣмъ що дѣдичъ — все одинъ, и вѣдъ его постановы всео зависить.

Сидячи на лавцѣ, пѣдперши голову руками, батько Иванъ мовчки дивився въ землю. Ажь вже на-остатку, якъ зъ крикѣвъ зѣйшло на рыданя, якъ жѣнки стали обѣймати свои дѣточки, приговорюючи:

— Що теперь буде зъ вами?

Ажь тогдѣ вѣнъ зводивъ свою голову тай казавъ:

— Що поможуть всѣ тѣ крики? Всею, що Тібо намъ розказавъ, мы знали здавна. Прѣграє панъ въ карты, мы мусимо за него платити; выкине за вѣкно грошѣ, намъ треба платити; буде вѣнъ двори та сады заводити, немовъ король зъ Версаля, се такожъ на нашій кешенѣ; розтратити на розпустныхъ жѣнкахъ, то зъ насъ того зѣдре... убогій народъ платити за всею!... Такъ, мы всею то знаємъ, та щожъ дѣяти ймемъ? Жалуватися на дѣдича лѣсовъ и вѣдъ? Тажъ увесь свѣтъ знає, що мы нічого не значимо, що насъ ніхто не то слухати не буде, але навѣтъ зглянути на насъ не зволить. Ще що: якбы дѣдичъ довѣдався, що мы на него вѣдважилися жалуватись, то вѣднявбы намъ зовсѣмъ роботу и выгонивъ зъ села. Чи не правду я кажу?

Тібо ходивъ вздовжъ и впоперекъ комнаты; вѣнъ не вѣдповѣвъ и слова.

— Глядати роботы въ якѣмъ будь другѣмъ мѣсци, — продовжавъ старый Иванъ, та де ей глядати? Чи въ якого дѣдича десять або пятнацять миль зъ вѣдси? А вы гадаете, що тяготы, неправды та вымоги не всюды такі самі? Чи графы Сальмъ, Дабо и инчі лѣпше платять, якъ нашъ дѣдичъ? Або, напоследокъ, чи на вѣсть о зниженію платы въ Дозенгаймъ, не знизять ѣѣ въ цѣломъ лѣснѣмъ окрузѣ?

Старый ждавъ вѣдповѣди, но надармо.

— Коли мы слабшій вѣдъ усѣхъ, коли мы не можемъ ні жалуватися, ні змѣнити свого житя-бутя, бѣдніи мои дѣти, то мусимо покоритися. Щожъ, мусимо ще бѣднѣйше жити, якъ доси жили.

— О! сказала мати Анна — чи можна вже бѣднѣйше жити, якъ мы жили? Зъ чого ты, Иване хочешъ урвати въ нашѣмъ житю?

— Не я хочу того! — бувъ одвѣтъ зрушеного

старця. — Я не хочу того, а тільки кажу, що то донче такъ бути мусить; инакшою рады нема. Якъ хто знае, якій инакшій способъ, — най выскаже.

Поглянувъ на Тібо; зять мовчавъ, опутивши голову, вѣдтакъ сѣвъ и задивився въ синю даль.

Стара сестра Тереза поставила на стѣлъ невеличку мыску зъ бараболями. Въ сусѣда чути було та кожъ плачъ.

— Ну, — сказавъ смутно батько Иванъ — сѣдаймо та їджмо. Треба розглянутися, потерпѣти и обдумати... Може навпослѣ таки намъ Господь якось допоможе!

За кѣлька хвилинъ сидѣли уже за столомъ русяві та сиві головы, задумчиві и печальні. Въ ряды-годы вѣдверталася котрась зъ жѣнокъ та обтерала слезы, що ще зъ очей выступали. Тібо сѣвъ зъ заду, коло свои жѣнки; въ рукахъ державъ колѣно одной ноги и думавъ, звѣвши очи въ стѣлю та затиснувши губы. А въ кругу, освѣченѣмъ лямпою, можна було бачити маленькі ручки, що опускалися то зновъ пѣднималися вѣдъ миски зъ бараболями.

*

*

*

Таке-то було житя въ „добрѣ давнѣ часы.“ Монахи и дѣдичѣ вѣмъ хѣснувалися а народъ не мавъ нічого, хіба одну надѣю на Бога.

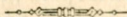
Револуція всьо то змѣнила: она знесла привілеѣ, постановила громадянську рѣвнѣсть и вѣдала хлѣборобамъ ту землю, котру они черезъ дванацять столѣтій обрабляли въ хосенъ шляхты и попѣвства.

Чому жъ селяне не голосують, якъ мѣський ремѣшники, за розширенѣмъ правъ чоловѣка и за ренублікою, чому они не голосують противъ королѣвъ? Чи имъ жаль може панщины, дачки за сѣль, сесыщины,

великои й малои десятины, подушногo, дачокъ зъ млынôвъ и виноградникôвъ, жаль имъ королевскихъ податкôвъ и тысячей инчихъ, що каменемъ тяготѣли на ихъ дѣдахъ до 1789 року? Нѣ! Они безталаннїи не знаютъ історїи нашої великои Революціи; ихъ нічого не учили, хїба катехиза та бїблїи и ту то именно причина всѣхъ нашихъ бѣдъ и золъ: *Просвѣтити народъ, подати му історїю єго батькôвъ-предкôвъ, — утвердити демокрацію на твердôй скаль націи. Инакше не буде намъ спасеня.*

До дѣла, отже, всѣ щирїи люде! Станемъ писати и говорити до сѣлъ языкомъ простымъ, яснымъ и сильнымъ, щобы селяне насъ поняли. Покинемъ надобнїи фразы, та звучнїи слова. Правду кажу вамъ: зъ всѣхъ книгъ, що печатаються въ нашôй Франціи, не знайдешъ й однои, понятной нашому селянинови. Остерегали, писали по книгахъ о грозячôмъ злѣ: дарма, не помогли нї передостороги, нї письма. На невѣжу засуджений народъ голосувавъ въ хосенъ експлюататорôвъ своихъ, інтригантôвъ и честолюбцѣвъ!...

Ту именно заключається тайна всего нещастя и злиднѣвъ, якїи на насъ впали за сѣмдесять лѣтъ!

III.

Вихованье Феодала.

1.

Коли мовь крѣзь сонъ згадаю першій хвилѣ мого дитинячого вѣку, — розказувавъ полковникъ Зигфридъ, — та наче бачу самого себе, маленького, на рукахъ старого барона Оттона фонъ Майндорфъ, дѣдича Вѣндлянду, мого поважного дѣда. Бувъ то старецъ, ростомъ высокій, сухорлявый и жиловатый, зъ бѣлыми вусами, гѣрбого носа, очи ясно синїі, а про своихъ шѣстьдесять рокѣвъ держався такъ просто, немовъ молодой парубокъ. Вѣнъ ходивъ въ походъ зъ Французами на республіканцѣвъ 1792 р. пѣдъ Брунсвѣкомъ, 1806. пѣдъ Люї-Фердинандомъ, що полягъ убитый при Сальфельдъ, 1813., 1814. и 1815. пѣдъ Блюхеромъ а про вьсо тее: про свои раны и славнїі дѣла не мѣгъ высше пѣднес-тись надъ ступень ротмістра. Достойный старецъ въ великѣмъ жалю разъ на-разъ вѣдказувавъ на невдяку Гогенцолернѣвъ и проживавъ собѣ самъ у своѣмъ стариннѣмъ замку вѣндляндскѣмъ, близько Кюршгафъ, на березѣ Балтику. Утративши мого батька, що служивъ пѣдъ его приводами, въ бою пѣдъ Лїны въ Бельгїи, и поховавши мою матѣрь, зъ Цюльнїха родомъ, що вмерла за батькомъ, не винѣвши горя, — вѣнъ, дѣдъ мѣй, взявъ заразъ по вѣйнѣ вѣдпустку, тай злюбивъ

си дуже пробуванье въ самотинѣ, у своѣмъ прадѣднѣмъ замку, де разъ-у-разъ нагадувала му ся слава фонъ Майндорфѣвъ и величнѣсть ихъ изъ-за щасливѣйшихъ часѣвъ.

И ось тутки то мы проживали у звалищахъ старезного гнѣзда, пѣдиолѣкуваного хвилями морскими, а при насъ бувъ ще старый Яковъ Райсѣ, давный дѣдѣвъ ордонансѣ изъ жѣнкою, бабою Христиною; они обое були въ насъ на службѣ. Мы заходилися дѣсно убого, бо шляхоцкй посѣлости мого дѣда загрузли були зовсѣмъ въ шпотекахъ; вѣнъ бувъ довжникомъ всѣхъ либонъ жидѣвъ, що тѣлько ихъ було въ Нѣмеччинѣ та въ Польци; вѣнъ ненавидѣвъ на смерть тото насѣнье и казавъ, бувало, що жидищѣ мерзени ради, щобы его довги разъ-у-разъ бѣльшѣли, бо вни тогды вхопили бы его дѣдизну, зъ котрой приходы судъ займавъ вже й такъ чимало рокѣвъ. Мѣй добрый дѣдъ, поки бувъ молодой, любувався въ забавахъ, якъ каждый бравый жовнѣръ, и не дбавъ тамъ о завтра въ военныхъ походахъ, — а теперъ пришлося спокуювати давнй гульнѣ, сплачувати довги.

Коли старый о сѣмъ думавъ, то губы его затискалися, нѣсѣ загинався а кулаки ажъ корчилися вѣдъ люти; вѣнъ проклинавъ и огидивъ цѣлу Юдею зъ батька на сына, вѣдъ Авраама ажъ до послѣднього лихваря зъ Франкфурта. Я одинъ лише мѣгъ го розвеселити и розсѣмшити а то тогды, коли вѣнъ мене бравъ и выносивъ на гору, на старй галеріи, зъ вѣдки крѣзь каблуковй прогалѣ видко було кораблѣ при морскѣмъ узберѣжью, ажъ бѣломъ вѣдъ пѣны, та чайки рыбацкй, якъ зъ далека стягають нѣводы, або якъ вже надъ вечѣръ допадають берега.

Тогды, спершиися лѣктями на край варцабѣвъ,

вѣнъ промовлявъ до мене: „Слухай, Зигфридъ, и тямъ си!... Вся земля сеся и всѣ тѣ воды просторѣ були колись нашѣ. Тотѣ корабль, що онъ плынуть въ долину зъ розпущеными вѣтрилами, платили вѣдкупъ колись за тее, що выплывали до пристани; он-тѣ чайки мусѣли намъ давати часть рыбы; вѣдъ рыболовныхъ заводѣвъ, де солиться, вудиться и маринується рыба, припадало намъ и за сѣль и за дрова и за пѣсковинье. Тѣ хлѣборобы-селяне, що орють, сѣють и збирають, мусѣли все давати намъ пайку зъ жита, ячменю, хмелю, колопень; они намъ вѣдкладали мяса, яецъ, ярины; мы мали зъ усього частку, мы були панами всего! Мы самѣ тѣлько мали право полювати, нашѣ конѣ и лишъ нашѣ псы гонили по лѣсахъ даниеля, лиса або вовка; нашѣ тѣлько човны заганялися ажъ у глубъ лягунѣвъ кюршгафскихъ, пѣднимали хмарами, стаѣ дикихъ гусей, качокъ та лебедѣвъ; мы тогды настрѣлювались ихъ тысячами штукъ. Мы самѣ лишень мали всѣ тѣи права, бо мы йдемо зъ шляхоцкого роду Вандаловъ, першихъ панѣвъ краины, идемо зъ шляхоцкого роду завойовникѣвъ. Розумѣешь ты того, Зигфриде, моя дитинко?“

А я розумѣвъ; мои очи ввыкали глядѣти на все то, якбы на мое питоме; я бажавъ мати пташки и рыбы и чайки и рыбарнѣ и мѣста; я вѣдвѣчавъ дѣдови: — „То всео Зигфридове, дудусю!“ — а сердце старого тѣшилось, — вѣнъ бувъ уже такѣй радый, такѣй радый!

„Такъ, правда, говоривъ вѣнъ, зрушений; хитрѣ лукавцѣ всео вѣ насъ заграбили, та треба наше назадъ вѣдъ нихъ выдерти: хлѣборобъ мусить робити, рыбацкѣ рыбалити, кунець торгувати а жидъ красти-туманити для шляхтичѣвъ-потомкѣвъ старого Майндорфа зъ зѣлѣзнымъ зубомъ!“

Вонъ мене обѣймавъ, очевидно гордився моею заранною понятливостью и зновъ мя бравъ лице проти лица, клавъ мое рамячко на свое плече, и казавъ до мя: „Скуби ми вусы, Зигфридъ, я довольный тобою, зъ тебе славный хлопакъ!“

Була то душа чиста, ясна и постóянна.

Староденный замокъ, бачилось, туй-туй валитися хотѣвъ, ожъ дѣдъ покинувъ бóльшу его часть и заселивъ одно крыло, що ще добре удержалось, бо башта го заступала передъ півночными вихрами. Простора свѣтлиця висока и склеплена, пять комнатъ ще добре захованыхъ, зъ вѣкнами на пристань, и стара пекарня, зъ величезнымъ коминомъ, рѣзьбами украшенымъ — то було цѣле наше замѣшканье. Въ долину, стайнѣ вѣдчинилися на просторе подвѣре, куда мы сходили по сходахъ зъ гранітними поручами. Высокі вежѣ накидували всю свою тѣню; зглянувши на тее, робилось чоловікови якось понуро, гей пóлячно; такі згадки не забуваються, не затираються ніколи. Я ще й доси бачу велику свѣтлицю, а в нѣй старі, вытерті ковры, стóль дубовый, збруѣ дѣдові, порозвѣшувані по каменныхъ стѣнахъ по-обобчѣ дверей, вѣкна въ горѣ въ острый каблукъ заломані и море въ далечи, що розбивається зъ гукомъ на рафахъ; й доси бачу пекарню — огонь на ватрѣ курбелиться доокóль кóтла присиленого на гакъ, бачу стару Христину — сидить она при печи пóдъ зачадженимъ коминомъ; разъ-у-разъ работа въ неи: або справляє яку ярину, або скубе птицю або шкребче щербатымъ тунакомъ рыбу. Она була дуже стара, жовта, зѣ зморщинами на лиці, мовъ столѣтня циганка, волосе, якъ льонъ, широкі кешені на клубахъ, жмутъ ключѣвъ за поясомъ, хустинка на вязахъ, — все поважна, зъ розвагою, а прецѣ бесѣ-

длива, любила вна розказувати старій-старезній історіі про замокъ, про появу дроздливихъ огниківъ, про бѣлы крѣлики, про свои прочутя смертній; — а на дворѣ за-веруха гуде бувало, бо то дѣялося осѣнної поры або зимовою, по довгихъ якъ море, вечерахъ. Такъ, я бачу Її и Якова Райса передъ нею; его крижѣ худі, ноги выгнені, стара шапка войскова злѣзла ажъ на вуха, чоботы зъ выкривленими запятками, зъ довгими зелѣзными острогами, люлька у него все въ товстыхъ, сивыхъ вусахъ. На дворѣ, море сплѣває своій имнѣ споконвѣчний и своими стогнами неначе вторуе страховитимъ історіямъ Христини.

— Га! — скаже бувало Яковъ; — все се може бути... Я самъ, бувало, маю все прочутя на передудни великой сѣчи и завтра якъ разъ дѣйсно гибла безлич людей...

Вѣнѣ говоривъ и зъ виду его було видко, що вѣнѣ вѣривъ въ души у всео тее; але коли історія була надто вже незвычайна и неймовѣрна, вѣнѣ тогды жмуривъ скося око въ мѣй бѣкъ, идъ менѣ, немовбы говоривъ: — „Не йми вѣры сему, Зигфридъ, стара плете сухого дуба!... Бѣлы крѣликъ, то було не що инче, а кѣтъ на крѣвли або отъ соболя на древѣтни де пѣдъ рѣщемъ.“

Але я бувъ бы слухавъ Христининихъ казокъ по цѣлыхъ довгихъ годинахъ; та була одна рѣчь, що ще бѣльше мене радувала. Ахъ, яка охота, яка радѣсть була для мене ити зѣ старымъ гузаромъ давати нашимъ конямъ обрѣкъ и вести ихъ до пѣйла. Я бувало не стерплю, сяду на одного зъ нихъ — а у насъ було трое коней, все трое гарні, що любо; конѣ, то була ще одна роскошь, якои собѣ дѣдъ позволявъ. — „Держись мѣцно, Зигфридъ, кликавъ до мя ветеранъ;

узду бери въ лѣву; то, якъ ты колишь поведешь передъ своего полку: звездешь дѣ горѣ шаблю а сурмачѣ ударуть въ сурмы на похѣдъ: гошъ!... гошъ!... гошъ!...“ Яка то роскошь, яке щасте выгравати собѣ коникомъ, легкимъ бѣгцемъ — по затишнѣмъ подвѣрью, у холодочку!

Прочіе части замку лишились пустынею, дверѣ позашпраніе, а вѣкна безъ шибѣ; вороны та вѣрлы морскіе сидѣли по гзимсахъ вихромъ критилися по надъ усѣма поверхами, скрегочучи и драпаючись — ихъ нечистота бѣлѣлась всюда по кантахъ будѣвль; у запущеныхъ свѣтлицяхъ було повно гнѣздищъ, ніхто ніколи ихъ не полошивъ а зимовый вѣтеръ, втискаючись мѣжъ звалища завывавъ дико а море ще домѣшувало свои стогнучіе гуки.

Кѣлько то разѣвъ въ моѣй комнатѣ въ глуху нѣчь, заслухаюсь бувало, забуду ся и нічо не чую тѣлько свистѣнне пѣвнѣчного вѣтру крѣзь незличиміе розсѣлины старого замчища. Тогда пригадувались менѣ нагле історіе Христини и я думавъ, що помершіе душѣ лазять вѣддалеки по незмѣримыхъ коритаряхъ! Я дуже боявъ ся; на щасте дѣдова комната межувала зъ моею — дверѣ все стояли на розтвѣрѣ а голосне храпѣнне старого мене успокоювало. Вѣнъ спавъ сномъ спокѣйнимъ а я собѣ мѣркувавъ: — Якъ духи прийдуть, я стану кричати... Дѣдъ здойме свою шаблюку!...

Шабли дѣдова и пістолѣ додавали ми вѣдваги; зъ дѣдомъ, я бувъ бы либонь всѣмъ духамъ, кѣлько-бъ ихъ тамъ було, не подався. Але таки разъ у вечеръ черезъ тотіе духи пришло до великого дива; ніколи ми тее зъ памяти не зѣйде. Лише що першіе снѣги впали 1822 р.; менѣ тогда бувъ десятыи рѣкъ. Оба, дѣдъ и я, такъ у змеркѣ вже, вечераемо вкушѣ, якъ

що-дня; на столѣ свѣтилася лампа на бронзовѣмъ триножку. Яковъ намъ услугоувавъ, то входивъ то выходивъ съ посудою до пекарнѣ. Тогда якъ то все буває при змѣнѣ поръ року, море було велике-бурливе, снѣговѣйница била у вѣкна. Мы вже мали вставати вѣдъ вечерѣ, — ажъ ту наразъ, брама, поперта вихромъ зъ грехотомъ розпераєсь — а я побѣлѣвъ якъ стѣна, и скрикнувъ: — Майндорфъ зъ зелѣзнымъ зубомъ!

На таке, дѣдъ зъ великого дива поставивъ пугарь на столѣ, нахмурился и поглянувши на гузара старого запытавъ го: — Що то має значити? Чого дитина зъисається зо страху?

— То Христина набылила дурницю дитинѣ, выкивавъ старый жовнѣръ и пустился выходити заперти браму.

— Христина! — громко закричавъ у гнѣвѣ дѣдо. Щасте має, що нема ей тутки, бо безголове жѣ, вязи скрутивбымъ бабѣ... Най ми бѣльше того не буває!...

Вѣдтакъ утихомирюючись и звертаючись до мене, такъ словами промовивъ: Слухай, Зигфриде и добре тямъ си слова мои: Майндорфъ зъ зелѣзнымъ зубомъ умеръ уже тому шѣсть сотъ рокѣвъ — а умерлѣ не вертаються нѣколи; тобѣ ся щось причуло, то вихоръ свище по морю... А ту ось — мовивъ, показуючи на высокѣ вѣкна за покотомъ, то бѣлѣ то чорнѣ, — то вѣтеръ снѣгомъ шарить у шибы; нѣчо инче... Нема духа безъ тѣла. Тѣ, що товкують о душахъ умерцѣвъ и що вѣрятъ въ нихъ, то дурнѣ-туманы. Розумѣешь?

— Розумѣю, дѣдусю.

— Добре, возмижь заразъ сесю лѣхтарню, я ти гнетъ вѣдчиню великѣй коритарь, и ты поѣдешъ самъ вздовжь него, ажъ дойдешъ до самого краю, до старой, фронтовой башты. А я туй лишу ся и узрю свѣтло

симъ вѣкномъ — ожь якъ прийдешь до башты, закличь, що можешь голосно: — Майндорфе... Майндорфе зъ зелѣзнымъ зубомъ, яви ся! — Розумѣешь мя? Якъ того не зробишь, то ты не зъ стародавнього роду зово-йовникѣвъ, то ты боишься,... а чоловѣкъ шляхотный не знае боязни!

Я вставъ и не вѣдѣчаючи й слова взявъ лѣхтарню. Дѣдъ знявъ зъ кѣлка ключъ грубый, що висѣвъ мѣжь его зброєю и пѣшовъ самъ отворити ми старинну галерію лицарѣвъ. Заверуха вдералася до того будынку въ звалищахъ, свѣтло мигтѣло середь темрявы. Я хотѣвъ бѣчи, та дѣдъ здержавъ мя: — Поволи, поволи йди! Ты що бѣжуть, бояться,... вни падутъ!... Позирай ся на звалы!...

Теперь я ступавъ самъ. Каблуки склепѣнный йшли за покотомъ; широка плиты, покрыты морскими зелами та остію рыбакою, що нанесла птиця до старой руины, своей домѣвки, не вѣдзывались пѣдъ моею ходюю, я толочивъ той гнѣй — я бачивъ тѣлько, якъ тѣнь стовпѣвъ промигувала по склепѣню, якъ часомъ ворона, занастована у снѣ, розновила крила и запропашувалася въ заверусѣ, въ мѣроцѣ. Такъ проминувъ я одно по другѣмъ все вѣкна, балюстрады, куны гнилыхъ рѣстинъ, и инчихъ послѣдкѣвъ гниущихъ, вѣдъ котрыхъ розходився вѣнчій сопухъ, хочъ якъ були высокы пѣдмурованя, и хочъ вѣтеръ замѣтавъ все снѣгомъ; а въ великѣй баштѣ, я пѣднѣсъ лѣхтарню и перевѣвши духъ ставъ кричати, — и въ тѣй хвили зробилосъ менѣ якосъ маркотно, бо історіи Христини якъ разъ пригадалисъ менѣ: — Майндорфе, зъ зелѣзнымъ зубомъ,... Майндорфе зъ зелѣзнымъ зубомъ,... яви ся!...

Але, тѣлько разнаразъ гудѣла заверуха та выли хвилѣ, бючись объ камѣнну скелю, — ничо не вѣдповѣ-

дало, нічо не кивалося. Я державъ малу ручку надъ лѣхтарнею, щобы вѣтеръ не задувъ свѣтла; вѣдтакъ ще разъ тото само прокричавши, вертався я поволи, нога по-за ногу, крый Боже крыхту пѣдбѣчи;... въ друге промайнули ми передъ очима стовпы и я увѣйшовъ до дѣдовои комнаты. Дѣдъ не сказавъ ми нічого, нѣякои похвалы и поводився зѣ мною такъ, мовѣбы то я й нічого, лишъ рѣчь звычайну, повинну сповнивъ.

— Сядь си, Зигфридъ, — вповѣвъ ми; — вѣтеръ шумить душе, правда?... на дворѣ студѣнь?...

— Аякже, дѣдусю.

— Ну на, напий ся хлопче.

Наливъ половину чарки и я выпивъ однимъ духомъ до дна.

— Щожь, ты кликавъ Майндорфа? — запытавъ зъ ѡсмѣхомъ.

— Кликавъ дѣдусю.

— И вѣнъ не прийшовъ!... Га, бувъ то свого часу удалецъ вѣдъ свѣта; ге-ге! кобы то ніколи дармо его не кликати, кобы то вѣнъ зъявився въ своѣмъ шоломѣ та зѣ своимъ булатомъ, якъ колісь то бувало!... Та дарма!... вѣнъ умеръ — и найгнилѣйшій ледащо, найнѣкчемнѣйшій жидюга мѣгъ бы не збоятись его нынѣка и не зрушивбы ся его порошокъ. Що то може смерть, Зигфриде! Вѣдъ нащадку свѣта тысячѣ мільярдѣвъ людей умерло, и нѣ одинъ не вернувъ, нѣ одинъ! То ясныи знакъ томѣ, що смерть кѣнцемъ усього, та що нічого нема потому. Спамятай си добре те въ головцѣ твоѣй, то ключъ до решты...

Сказавши то съ повагою въ лиці, дѣдъ уставъ; вѣнъ пѣшовъ на коритаръ замкнути великій дверѣ, вернувъ незабавки и сѣвъ зновъ при столѣ — вѣдтакъ мы скѣнчили вечерю, вѣнъ уповѣвъ ми добранѣчь, пѣсля звычайю, и мы полягали спати.

2.

Зъ малечку дѣдъ научивъ мя читати, показавъ ми початки рахункѡвъ; но вѡдъ сего дня, узався учити мене наукъ реальныхъ. Що рая, по снѣданку, мы сходили до конюшнѣ и вѡнъ самъ учивъ мя верхомъ ѣздити: учивъ мя сразу зауздати коня, сѣдлати, заарканити. Я бувъ ще надто малый щобъ-то мочі досягнути сѣдло привязати або узду закинути, вѡнъ менѣ помагавъ, защѣпавъ спрядки, всею пѡсле методы, обьяснювавъ ми, на що кождый ремѣничикъ, показувавъ, якій хосенъ зъ нього. Вѡдтакъ говоривъ ми о прикметахъ породы кѡньскои и учивъ мя постерѣгати добре всякі хибы. Пѡсля тыхъ толкѡвъ, мы всакували на сѣдла и вганяли довкруги чи то берегами, чи по лѣсѣ. Неразъ мы пускали ся ажъ до мѣсточка Вндляндъ, — давно колись оно належало до замку, а теперъ разъ-у-разъ пустошѣло а мало значѣнье тѡлько задля гандлю: кѡлька купцѣвъ великихъ тамъ поселилось; п. Штремдерферъ, що найлучше мався на всю сторону, властитель корабля, построивъ тутки пышный заводъ для вудженя и маринования рыбы; вѡнъ мавъ свои чайки, великій дѡмъ, найкрасше село, боднарню, урядникѡвъ. Зъ ловлѣ рыбы-осетрины и розсилки кавяру у все части Нѣмечины мавъ великій приходи. Бувъ то чоловікъ ставный, одягъ на нему простый, але богатый, широка шапка зсунена ажъ на брови, фавориты брунатнї, розчухранї докола мушкулистыхъ лицъ — вѡнъ все дѣда витавъ „паномъ оберштомъ“ фонъ Майндорфъ, скоро лишень го забачивъ, але спокѡйно, безъ нїякои облесности, ма-сности на твари, майже якъ рѡвный рѡвного.

Дѣдъ ненавидѣвъ того чоловіка; вѡнъ вѡдновѣдаючи на его привѣтъ пѡдносивъ нагле кашкетъ зъ на палець високо а лице его коло ока ще бѡльше морщи-

лося. Такъ само поведивсь вѣнъ и зъ другими промысловцами и крамарями — и не стаючи въ розгѣнъ ѣхати бувало говорить: „Слухай, Зигфриде, все отей люде, передъ находомъ Французѣвъ въ 1806 р. були нашими рабами, були приковані до нашей землѣ; мы могли на нихъ накладати податки, а навѣтъ ихъ продавати и они не мали до кого обернутися, не мали де доходити справы. Въ тогдышну пору ихъ одягъ бувъ: сорочка зъ грубого, зрѣбного полотна, безъ ковнѣра и штаны широки въ лѣтѣ, а въ зимѣ кожухъ; волосы ихъ звисало гирою ажъ до бровъ — то було знамя ихъ неволѣ — рабства. Нынѣка вся тота голота одягаець въ добре, туге, сине сукно, натягне собѣ камизельку на широке черево, зѣнне ти ся подуфало на пятахъ: — Гмъ! гмъ!... — дивиться тобѣ въ лице, и не потушить въ землю очей, — немовъ бы ось хотѣвъ сказати: — Я, панъ Штремдерферъ, богатый властитель корабля! За честь собѣ майте пане баронъ, що васъ перше здоровлю; я тѣлько вѣддаю довгъ кречному звычайи, но я мѣгъ бы, рѣчь яснѣйше взявши, й залишити тое, бо моя каса новнѣйша, нѣжъ ваша — мое имя звѣстне по всехъ канторахъ Гамбурга, Бремены, Любеки, навѣтъ у Ливерпулю и Менчестрѣ въ Англіи; моя пѣднись значить много а мои продукты мають покунь на торговизи лондонскѣй. Я тому тѣлько упередъ васъ здоровлю, бо се старый звычай, а впрочѣмъ мои дѣти будуть конче колись служити а вашъ молодчикъ буде ихъ офицеромъ; все то добре, не дуже роспадатися надъ самолюбію, а ще именно, коли тее нічого тобѣ не дае...“

Такъ говоривъ дѣдъ мѣй; вѣдтакъ розрегочувавсь на цѣле горло и кричавъ: „Ануко, часокъ въ гальонъ... Держись мѣдно, Зигфридъ! Всео то може змѣнитись;... треба, щобы змѣнилось конче... Охъ, мы стратили бо-

гато, ... тїи Гогенцолерны дорого насъ стояли! Но кобы они лише додержали своихъ обѣцянокъ потому, кобы намъ вернули въ-стократъ то, що мы мусѣли имъ вѣд-стунити въ часѣ нещастя, ... кобы они на ново утвер-дили нашу повагу на ширшихъ основахъ, ... то ще да-добы ся може забути имъ, ... богато они намъ лиха за-подѣяли! ... Та треба тѣлько, щобы великій чинъ удав-ся, ... треба, щобы нитка пруска получила у одну цѣлу Нѣмеччину ... То першій постанокъ. Вѣдтакъ мы вже побачимо, що дальше! ... “

Я слухавъ тїи высокї гадки політичнї, що геть-то переходили ступѣнь мого образования, но они навер-тались неразъ менѣ вѣдъ того часу и я неразъ диву-вався быстротѣ умнѣи и невстрѣчно справедливимъ толкамъ праведного старця.

Разъ коло першой чи другои години вернули мы на замокъ, конѣ роззубелавъ, выгребувавъ и обмивъ губкою при насъ Яковъ а вѣдтакъ пошли мы, я и дѣдъ, до библіотеки, котра була въ его робѣтнѣмъ кабинетѣ, обѣчь великои салѣ и мы взялись до инчихъ наукъ. Уже прийшовъ бувъ часъ учитись языкѣвъ, історїи, географїи, математики, щобы бути принятымъ до шко-лы кадетѣвъ королевскихъ, де я мавъ право вступити зовсѣмъ бесплатно; але треба було упередъ здати экза-менъ острый а дѣдъ бажавъ ще й вѣдлично, якъ то и вѣнъ зробивъ го передъ сорокъ и пятьма роками. — „До вѣины, — говоривъ вѣнъ бывало, — а именно при легкѣи кавалерїи, де я можу тебе ще моимъ старымъ товаришамъ представити, перша рѣчь, котру конечно знати треба, се языки; треба умѣти говорити ними, що можъ гладко, бо неразъ прийде на вѣинѣ не одно розвѣдати хитриво у жителѣвъ тамошнихъ, та не збу-дити въ нихъ недовѣрья, розпытатися про шляхи,

стежки, про становища вражон арміи и розумѣться все треба мудро перехитрити: представлятися за свого, приятеля. Треба такожъ умѣти плавко читати, щобы борзенько дѣйти переписокъ, перехваченыхъ на постанкахъ, депешѣ курієровъ, котрыхъ задержитися — треба зѣ всего того змѣсть ясный, короткій а докладный передати штабови. Розумѣешь того, Зигфридъ?

„А перша бесѣда, котру мы повинни знати, мы Прусаки, то бесѣда французка, бесѣда нашихъ вѣдѣчныхыхъ ворогѣвъ. Фридрихъ II. ніколи не писавъ иначе, якъ по французки; вѣнъ окружався Французами а они, недоумы гадали, що ось-то вѣнъ чинить тее зъ величя ихъ генія; вѣнъ писавъ книги, якъ *Anti-Machiavel*, щобы ихъ увѣрити, що вѣнъ, Фридрихъ, не способный ити за ідеями того хитрого Італіянца та що вѣнъ го рѣшучо засуджувавъ. Алежъ того не було зовсѣмъ на завадѣ ити въ слѣдъ за ідеями тыми черезъ цѣле жите, и такъ розширити на всѣ боки границѣ, де тѣлько можна було, зѣ стратою сусѣдѣвъ — а запевнюючи собѣ прецѣ славу фільософа, морального владѣлца, и найгречнѣйшого въ свѣтѣ чоловіка. Кажу тобѣ сесе противъ того, дитинко, щобы ти показати, що перша рѣчь, то ошукувати ворогѣвъ своихъ а щобы ихъ лучше знати ошукати треба умѣти добре ихъ языкъ.“

Давши менѣ тую справедливу науку, — неразъ вѣнъ ми ѣ повтарявъ, — зачали мы читати *Vinparthio* Ксенофонта, въ гарніѣмъ переводѣ Геля, текстъ грецкій а перекладъ латинскій обѣч. Дѣдъ знавъ обѣ сї мовы а именно латинську, котрою писавъ легко, якъ всѣ ученіи тои поры. Тогда по латинському выдавались всѣ книги научнїи; учивъ мя латини ходячи и радо говоривъ зѣ мною; щобы улекшити ми розмову, казавъ

ми выучувати на память *Розмовы* Еразма; всѣхъ наукъ учивъ наразъ.

Такъ велось два роки, дѣдъ бувъ довольный мопми по́ступами — и одного дня сказавъ до мене: — „Всю йде, якъ слѣдъ, Зигфридъ; нашѣ науки все по́ступаютъ у передъ, але не треба ничого залишити, що въ житю здатися може: и такъ звычай е въ свѣтѣ: мати релігію — признаватися протестантомъ або католикомъ а навѣтъ жидомъ, якъ кому до вшодобы. То всю мало-що не на одно выходитъ; тѣлько добре то е выбирать собѣ релігію таку, котра бы наибѣльше хѣсна несла. У насъ, въ Прусахъ, король и шляхта релігій реформованой, у Франціи и въ Австріи релігій католицкой; идѣможъ за звычайемъ, бо недорѣки мовлять, що безъ релігій, та не можъ бути честнымъ чловѣкомъ. Я закличу пастора зъ Вѣндляндъ; вѣнъ тебе научить краевой релігій, вѣнъ тобѣ скаже сповняти обряды, узаконеніи звычайемъ у всѣлякихъ пригодахъ; я му заплачу ретельно и ты будешь лютріаномъ реформованымъ. У школѣ кадетскѣй ты будешь сповняти всѣ релігійніи приписы, бо король повнить ихъ дуже цильно, для доброго, бачъ, примѣру; будешь ходити вѣдъ часу до часу въ церковь, спѣвати-мешь тамки и то выстане.“

Вшовѣвши тѣлько, що мало ми выяснити велику ваготу релігійной науки, дѣдъ по́славъ Якова Райса съ повозкою по п. пастора Брандгорста. П. Брандгорстъ бувъ чловѣкъ сороковыхъ лѣтъ, высокій, худый, волосе мавъ русе, якъ льонъ и рудій вѣка. Прийшовши до Вѣндлянду ставъ дуже острый въ релігійныхъ обрядахъ и звычайяхъ; тѣлько-й я чувавъ доси. Вѣнъ прийшовъ отже въ черной одежи, малый плащикъ на плечахъ, великій капелюхъ шовковый на го-

ловѣ немалой, поздренье его було довольне, за щастя си мавъ, що п. баронъ Отто фонъ Майндорфъ зволивъ выбрати его — на учителя релігій для свого внука; то надавало му чести и величности мѣжь братією и овечками.

Саме тодѣ, якъ надѣздила карита, мы, дѣдъ и я, були на подвѣрю, я тѣлько що скѣнчивъ лекцію їзды на коню — тутки мы повитали п. пастора; вѣнъ пѣдходивъ до мене зъ привѣтами та пестощами. Говоривъ дуже добре; дѣдъ вѣдповѣдавъ му съ прихильною усмѣшкою. Вѣдти пѣшли мы великими сходами до библіотеки, де п. Брандгорстъ, скинувши плащикъ и сѣвни собѣ при менѣ передъ коминкомъ — почавъ мя учити таки заразъ релігій — толкуючи менѣ о Бозѣ, о сотвореню свѣта въ семохъ дняхъ, о Адамѣ и Евѣ, итд., итд.

Дѣдъ пѣдчасъ лекціи похожавъ собѣ за нами вздовжъ то впоперекъ комнаты, схиливши голову, та руки склавши вѣ-охрестъ на крижохъ и слухавъ зъ повагою на лиці, не розтискаючи губъ. По першій главѣ п. Брандгорстъ велѣвъ ми повторити его обьясненя, щобы переконатися, чи я всею гараздъ зрозумѣвъ; вѣнъ здивувався и зрадѣвъ моєю памятію потому здоровлячи мене и п. барона, вставъ, задягъ плащъ и попрощавъ насъ дуже покѣрно. Дѣдъ пѣдвѣвъ го ажъ до дверей потому вѣнъ вже самъ зѣйшовъ по сходахъ и я зъ-высока, зъ поручѣвъ, бачивъ, якъ вѣдавъ до кариты.

Такъ велося щось двѣ чи три недѣлѣ. Дѣдъ слухавъ усе, але не говоривъ нічо ніколи. Мы перейшли вже старый законъ, исторію Судей, Царѣвъ, Хроніки и Пророкѣвъ и прийшли до пѣсланництва Хрестового, що наказуе рѣвнѣсть людей передъ Богомъ, вѣсѣхъ на-

зывает братами, общее опрощенье грѣхѣвъ, — що научае подставляти лѣве лице, коли ты хто ударить у праве... и п. Брандгорсть запалювався именно при той высокѣй морали и говоривъ при томъ дуже красно-рѣчиво — та мой дѣдъ, що доси только слухавъ, теперь наразъ здержався и знявъ такую рѣчь: — „Всё того, п. пасторъ, — промовлявъ вѣнъ тономъ мягенькимъ, — дуже добре для мѣщанъ, ремѣсникѣвъ та хлѣборобѣвъ, що ихъ тамъ маєте у мѣсточку... Такъ, вы добре дѣєте, що голосите имъ тоту мораль, що наказуете имъ повинуватися воли выше поставленыхъ, щобы приймали удары — а не вѣддавали та щобы спускались, що на тамтѣмъ свѣтѣ, у вѣчности засьогосвѣтнѣй буде нагорода за ихъ подданство воли божѣй; то дуже справедливо и дуже хосенно. Но инча рѣчь говорити и учити голодранцѣвъ, що йдуть вѣдъ рабѣвъ, зъ батька на сына высудженыхъ на роботу, а що инакше учити шляхотныхъ, идучихъ зѣ шляхты, котрыхъ призначѣнье: рядити, панувати. Сесе вы повиннѣй добре выяснити и зазначити якъ дуже важне молодому баронову, Зигфридову фонъ Майндорфъ, щобы го опѣзнати зъ его задачами и обовязками, бо всяка наука, щобы була добра, хосенна и правдива, мусить придаватися до стану особы, точки погляду мѣняться, якъ станы змѣняются; — орелъ що буае у кругахъ небесныхъ не такимъ самымъ окомъ видить зело якась на лузѣ — якъ осель, що насе!...“

П. Брандгорсть, зметушився и не вѣдновѣдавъ нічого а дѣдъ говоривъ дальше: „Добре то собѣ збуважте п. пасторъ, що церква ніколи грѣхѣвъ не прощала, противно: она все була неумолима проти ворогѣвъ своихъ; она ихъ проскрибувала, тортуровала, огнемъ жегла, нищила на сѣмъ свѣтѣ а проклинала на

тамтѣмъ, усе такъ, коли тѣлько могла. Си прикладъ повиненъ намъ правомъ стати! — А теперь, вернѣмося до правдивои історіи и отъ я вамъ вповѣмъ, що всѣ ваші Патріархи и ваші Судѣ въ Израили, що вы такъ ихъ выхваляете та величаєте, то були ледащі лѣнюхи, що хотѣли верхъ водити въ народѣ, накладати податки и давати законы а не носити оружя. Инчі йшли до вѣины на рѣзню а они, — они лишалися дома буцѣмъ-то сторожити кивота завѣта, а покидали собѣ его красно, якъ приходило спасати шкѣру, кѣлько разѣвъ Филистины верхъ узали. Народъ досмотрѣвся навпослѣ, що нимъ облѣдують бабѣѣ; хоти-не-хоти мусѣвъ Самуилъ пристати на тее, щобъ имъ настановити короля; але вѣнъ выбравъ, въ хосенъ своєї касты, правдивого непѣтрѣба, Савла, що въ передудень послѣднои боротьбы, пѣшовъ пытати рады у Пѣти-ворожки, котра, якъ тота циганка, схована въ розпуклинѣ, далеко вѣдъ станица напророчила му неудачу — и вѣнъ, пѣдчасъ кѣлоту бойового, дурнѣкъ такій, стративъ вѣдвагу и вѣстромивъ самъ въ себе мечъ. Тожъ усео ясне, хѣба темный-невидющій того не дѣздрить. А Давидъ, то бувъ зновъ Бедуинъ вѣдважный, хитрый, кровь у него кишѣла, якъ у бѣгущого араба того; вѣнъ разъ-у-разъ на кони шибавъ собою то въ лѣво, то въ право, рабувавъ, що захвативъ. Той юнакъ удалый узрѣвъ наконецъ, що конче мусить собѣ придбати яке-де певне пристановище, вѣнъ звернувъ свое око на Єрусалимъ; почавъ накладати съ поцѣвствомъ, що стерегло своихъ привѣлѣѣвъ и оно пѣдчинило ему народъ. Давидъ, то найкрасшій примѣръ тому, до чога довести може чиста кровь первѣстныхъ родѣвъ; вѣнъ заложивъ династію, вѣнъ ворога свого бравъ пѣдъ борону, заорювавъ его кости; вѣнъ живъ до препѣзнои

старости лѣтъ, вѣнъ славился святымъ, его величали поетомъ, та при тѣмъ вѣнъ и свѣта уживавъ, дбающій бувъ и о потреби реальный, позитивный истнования. Осьде, пане пасторъ, приклады, пригожі для науки молодого шляхтича, тее було выбрати а не о Ионѣ, Илиі або инчихъ такихъ демагогахъ. Розкажуйте собѣ на здоровлячко селянамъ о Иовѣ, Рутѣ и Воозѣ, о Товіі; але говорѣть о Давидѣ, Мататіі, о Юдѣ Махавею людемъ военнымъ а вже ніякъ не годиться вамъ вказувати имъ правила, супротивній ихъ станови, котрі навчалибъ занашувати честь, отъ хотьбы й сесе: приймай ударъ а не вѣдавай го!“

Пасторъ збився зовсѣмъ зъ пантелику.

— Колижъ, пане баронъ, — проказавъ наостанку, — сесе приказанье написане на кождѣмъ листѣ Євангелія...

— „Въ Євангелію, — вѣдвѣтивъ дѣдъ вже опалисто, — є вьсо, тѣлько найти треба вѣти. Христосъ не бувъ тымъ, въ кого вы вѣруете, — то бувъ чоловікъ шляхоцкого роду; вѣнъ ишовъ зъ Давида, и бажавъ стати царемъ израильскимъ. Вѣнъ стрѣбувавъ зворохобити народъ, щобъ вѣдтакъ оповѣстивъ го царемъ. Та ба! Римляне держали власть въ краю; они вже були рѣшили именовати царѣвъ, та розумѣється само собою зъ чужинецкого роду: Иродъ, Идумецъ, накладавъ податки и дѣливъ владу зъ прокураторомъ Понтомъ-Пилатомъ. Попѣвство жидѣвске хѣснувалося почасті пѣдъ ихъ владѣньемъ, своими привільями; оно понимало се дуже добре, що якъ народъ пѣдойме ворохобню, то три-чотиры легіоны римскі прийдуть го усмирити, мѣсто Єрусалимъ розграблять, а навѣтъ самыхъ попѣвъ або стрелять або въ неволю запродадуть. И такъ попѣвство жидѣвске набралося пуду и

архіерей Каяфа зголосивъ на тайно́й радѣ сїя памятни́ слова: „Для добра ве́хъ най одинъ гине!“ Попы зроби́ли доно́съ о бунтѣ, лише що ставъ розгаратися, Христа ймили й заперли; его прихильники розбѣглися, они покинули нікчемни́ народного царя — его распяли на хрестѣ съ по́дписею іронічною, прибитою верхи хреста: „Исусъ зъ Назарета, Царь Юдейскій“, тото одно вияснюе цѣлу історію. То неперечимі факты. Христосъ, щобы прихилити собѣ народъ, оповѣстивъ, на супереку всякимъ правиламъ здравого розуму и природы, що ве́ люди рѣвни́, якъ тї трекляті Яковины зъ 1793 р., що го про́звали въ своѣмъ новѣмъ календарі „першимъ зъ санкюлотѣвъ“ и бажали приновити его науки. — Боже мѣй, вы-жь прецѣ, пане пасторъ, знаете сесе такъ добре, якбы й я; на-щожъ та про́що тыхъ путаницъ? Голосѣтъ по́дданьство та послухъ мѣщанамъ, ремѣсникамъ та селянамъ, то красно, при́красно,... той наро́дъ на тото, щобы слухавъ!... Але вказуйте зновъ шляхтѣ рѣчи, придобни́ ихъ точцѣ погляду.

„Мусите знати, що релі́гія, то інститу́ція політична, ро́дъ карности морально́й, що по́дготовляе народъ до карности реально́й. И, коли вже мы опинились на тѣй рѣчи, то я вамъ обявлю, що релі́гія католицка, апостольска и римска сповняе свою задачу лучше нашо́й: збороняючи наро́дови читати Євангеліе, де надьблешъ гадки найреволюці́йнѣйші; велѣючи вѣрити у все тее, що наказуе церква, безъ розбору, бо инакше пекло; заказуючи по́намъ женитися, щобы ихъ привязати выключно то́лько до свого стану, зробити зъ нихъ борцѣвъ ни́ за яку родину, ни́ за яку краину, а то́лько за свои знамена; силуючи вѣрныхъ до сповѣди грѣхѣвъ, щобы добре заздальгѣдъ всякі́й бунтъ вы-

нюхтити; задержавши латину у вѣхъ священыхъ дѣйствахъ, щобы ихъ гадку укрити передъ невѣжами а затримати въ обрядѣ характеръ таиньства, котре усе на нищихъ духомъ дуже вліе, тота релігія, то інституція політична дуже важна и дуже глубоко обдуманна, безъ сумнѣву найлучша въ свѣтѣ. Доки она въ насъ царювала, шляхта и попѣство все були одна рука, людѣ не поѣдвигався. Папа и імператоръ часто вели вѣйны зъ собою; але монастирь а замокъ крѣмъ дрѣбныхъ тамъ, сусѣдскихъ несогласокъ усе були въ якъ найлѣпшій злѣгодѣ; божъ у нихъ було й одно спѣльне дѣло: не збудити въ худобѣ жадобы домагатися правъ своихъ и все тиснути згорбленого хлопа до чорной землѣ. Коли си нагадаю тую славну епоху феодальну, де то кожда рѣчь була на своѣмъ мѣсци, поѣсла права природного, то таки кажу, що Лютеръ, найперше наложивши безбожній руки на карнѣсть церковну, — дарма, що присягъ бувъ їѣ заховувати, — сподѣявъ намъ лихо незагѣйне. Ёго засады свободныхъ оговорѣвъ, свободы совѣсти, свободного объяснюваня священыхъ книгъ, поѣсла внодобы, — то все вывернуло ладъ загальний въ свѣтѣ; Лютеръ то той правдивый родитель людского права, того дивоглядного евангелія голоты. Вѣнъ зручно склонивъ могучихъ на свѣй бѣкъ поѣзнавши ихъ страсти, вѣнъ дававъ имъ дозвѣль на все тое, чога имъ зборонявъ папа, затверджувавъ ихъ розводы и благословивъ трете або й четверте подружье, будивъ въ нихъ жадобы и усвящавъ ихъ страсти, що вже ажъ верхомъ переливались. Га, га! то бувъ не леда пташокъ зъ него! Та вѣдъ тогды карнѣсть поѣрвана. Тогды моральна карнѣсть все собѣ поѣдчинила; нынѣ стало потрѣбно зновъ дужою руки; она приверне послухъ въ народѣ, она дасть народови на-ново поѣзнати

своихъ панѠвъ и страшенну рѠжницю мѣжь его вдачою нѣкчемною и дурною а вдачою паньскою, котра зѣ призначѣня своего мае держати го за чуприну. Та щобы до того дѠйти, перша рѣчь попѠвства буде, намъ у веѣмъ помагати; треба, щобы кождый учився релѣгии пригѠдно свому становищу. — — — Що ми було на гадцѣ, то высказавъ я словесно; теперки, пане пасторъ, продовжайте свою лекцію и старайтеся держатись моихъ думокъ.“

II. Брандгоретъ гнетѣсѣнко пѠшовъ за дѣдовымъ вѣзнакомъ; вѠнъ розводився о житю Давида, о лицарскомъ завязтю Махавеѣвъ; дѣдъ вынагородивъ му за его труды дуже красно и въ кѠлькосъ тамъ часу потому, недѣльной днини, я поѣхавъ зѣ дѣдомъ верхомъ до Виндландъ, на службу божу, и при вѣрныхъ одержавъ конфѣрмацію. II. пасторъ при тѠй нагодѣ мусѣвъ конче вповѣсти сумну проповѣдъ; бабы небоги плакали розжалѠбленѣи; потому по службѣ, я кинувъ два дукаты на милостиню. ВѠдтакъ мы выѣшли на базарець, де Яковъ Райсъ чекавъ зѣ нашими кѠньми, мы скочили въ сѣдла и вернули хутко до замку. Такъ то ставъ я христѣаниномъ реформованымъ пѠсля бажаня дѣда и пѠсля старыхъ звичаѣвъ прускихъ.

3.

ПѠсля сего дѣдъ крѣпко взявся учити мене математики, найважнѣйшого предмету, котрый я мусѣвъ знати, щобы мя приняли до школы королевскихъ кадѣтѠвъ. Мы перейшли кѠлька разѠвъ аритметику, я ѣѣ тямивъ доста; геометрія и альгебра такожь належали до того. То були его любимѣи науки — а все тото любиться, що добре знаеться; вѠнъ мя по цѣлыхъ годинахъ бувало, тримавъ при столѣ, ажъ вже опѠсля, ба-

чуци, що я неабьякъ змучився, закрикавъ наразъ, смѣючись: — Ну, Зигфридъ, буде на нынька; кидаймо крейду, губку!

Я вѣдпочивавъ. Мы сходили сѣдлати нашій конѣ, оба мы були щасливѣ. Той мужъ преславный, здавалось, молоднѣвъ; вѣнъ радъ бувъ усього мене навчити: плывати, верхомъ ѣздити, ружьемъ звивати; бувало, конѣ женуть, що зарвати можуть, по узберѣжю; Яковъ геть-геть за нами а дѣдъ, бувало, кричить:

— Зигфридъ, я надѣюся, що ты будешь першимъ мѣжь кадетами въ школѣ; я надѣюся, що твои профессеры не будутъ мали нічого бѣльше тобѣ показувати. Мое бажанье таке, щобъ ты бувъ хоробрый, смѣлый, способный и хитрый, якъ то я бувъ колись, трицять лѣтъ тому назадъ, чтобы ты колись, якъ придетсяя добути меча на тыхъ окаянныхъ Вельшѣвъ, що насъ на-нѣ-на-що звели 1806 р., що намъ выдерли третину нашихъ привилѣѣвъ своими засадами зъ 89. р., я бажаю, чтобы ты мавъ мѣць сѣчи ихъ, якъ капусту. Я вмру вже доти безъ сумнѣву; та ты згадувати-мешь мене, тобѣ причуватися будутъ мой громкѣ клики: „Вѣдважно, Зигфридъ, вѣдважно!... бий крѣпко,... криши,... рѣжь,... не даруй;... змилуванье, то дурный розумъ французкѣй... Пали все, чого забрати не можешъ;... рабуй!... грабь!... юначе..., то право военне,... що мечемъ добуте, красно набуте!... — — Ледащѣ!... накопили они намъ лиха своими людскими правами! Якъ бы не вни, ніколи бароновѣ де Штайнъ не бувбы Фридрихъ Вильгельмъ давъ знести пѣдданство ані не бувбы допустивъ голоты до урядѣвъ вѣйсковыхъ и цивильныхъ, нѣ не булобъ того, чтобы давнѣ невольники могли нынѣ набувати шляхоцкѣй землѣ; нѣ не булобъ права громадекого, чтобы громады самѣ собѣ выбирали

урядникѡвъ, и або мало ще инчои такои скверноты, котра вказує на нашу тогдышну проклятущу слабо-силу. Нїколи Гарденберги не булибы всмїлилися наложить рукъ на нашу старинну конституцію!.. але треба було обѣцати народови свободу, треба було признати му права, треба було наслѣдувати яковиньску конституцію, щобы не дати цѣлому народови насъ піддержувати, зъ нами разомъ ити на наїздникѡвъ. Га! оттакъ то, такъ, трекляті наварили намъ хмелю;... але погоді, погоді... мы спустимо и вымуштруємо теперь нашї гончі собаки, вивчимо ихъ кусати, вщепимо немумолиму ненависть до Вельшѡвъ! Разъ одинъ тѡлько кобы намъ удалося, — Нїмеччина въ нашихъ кѡгтяхъ а вся тая проста диковѣнь нїмецка пѡдъ нашимъ букомъ, тогды пѡдемо мы туда, заплатити вже разъ тымъ рабѡвникамъ; насъ буде пять або шѣсть на ихъ одного, бо вни за надто дурнї, щобы чогось такого догадувалися та малися на оцѣ,... мы ихъ насѣчемо безъ числа!... Спалимо ихъ Парижъ,... займемо Альзацію, Льотарингію, Шампанію, Бургундію, всѣ краины ажъ по оба моря; они будуть робити на насъ, якъ ихъ предки робили чтирнацять довгихъ столѣтїй на Французѡвъ!... Мы зъ корѣнемъ вирвемо духа демократичного, мы вѡдновимо и утвердимо стрѡй феодальный и право природне ще разъ запанує; шляхоцкїй рѡдъ завойвникѡвъ, що розваливъ державу римску и заснувавъ всѣ династїи и всѣ аристокраціи Европы, стане ще разъ паномъ Заходу.“

Мовлячи сее достойный мужъ затискавъ люто зубы, его вуса їжилися; вѡнъ нагле, переводячи духъ, кричавъ: Напередъ!... Гурра!... гурра!...

Мы летѣли стрѣлами по узбережю; Яковъ ледво ледво доганявъ насъ. Неразъ, бувало, а найбѡльше въ

серпню, коли то дуже великій спеки, дѣдъ любивъ вести мене до одной маленькои пристани, за замковымъ валомъ, и ту вчивъ мя плывати. Яковъ Райсъ зъ берега поглядавъ на насъ, пускаючи дымъ зъ файочки, а достойный старецъ пробивався крѣзь хвилѣ, дававъ нурка, обертався, и утѣшно, зза смѣху, воду пѣдбивавъ кулакомъ менѣ въ лица и якъ мы були вже троха далеко вѣдъ берега и вѣнъ бачивъ, що я вже змученый, промовлявъ до мя: — Слухай, дитинко, зѣприся рукою на мое плечѣ; правда, ты змучився?

— Змучився, дѣдусю.

— Ну! вертаймо назадъ до берега, але поволеньки, не надъ силу... Знаешъ, ничо нема гѣршого, якъ квапитися, не поступитися на передъ, бо спадесе зъ силъ; лучше поволи, зайдеться дальше...

Мовлячи тее все повторявъ: — Поволеньки, поволеньки!... — мы выходили вже на пѣсковинѣ, якъ двѣ рыбы, що кидаються до сонця.

Яковъ простеливъ нашѣ одягала; мы сѣдали, обсушувались, позирали на далеченне море, слухали, якъ хвилѣ грали повздовжъ берега, або якъ чорториємъ кипѣли-пѣнилися вздовжъ рафъ. Була то хвиля вродистого спокою, вѣдпочинку и думаня, — на еи згадку ще теперки по тѣлькохъ лѣтахъ, прокидаєсь въ души моѣй невыказана радѣсть. Потому вертали мы до замку; стара Христина прилагодила намъ снѣданокъ, мы пили по добрѣй чарцѣ вина. Яке вихованье могло зъ мене зробити хоробрѣйшого, здоровѣйшого тѣломъ и духомъ, здѣбнѣйшого до невыгодъ шляхотного, вѣйскового жита, и дати ми найкрасшѣ погляды на правдивый ладъ сего свѣта, на пѣдпорядкованье станѣвъ, на права й обовязки шляхты, яке вихованье могло мя красше устеречи вѣдъ тыхъ дурацкихъ теорѣй, котрѣ

у професорѣвъ метафізики разнаразъ на языцѣ по нашихъ університетахъ и котрїй заразѣсьнько ученикѣвъ своихъ зводять до найглубшого задурáченя? Нїяка! Ще й теперь, коли лише подумаю на заходы мого дѣда, стае ми солодко въ серцю и мушу признатися, що тѣлько вѣнь довѣвъ мя до тыхъ гадокъ моихъ, котримъ я надѣюся, чи сякъ, чи такъ, пѣсля змоги моеи, подѣлюся зъ усѣми безглуздыми противнои гадки.

Тои поры, въ лѣтѣ 1828 р. першїй разъ объявився въ сильнѣмъ характери моѣмъ, наслѣдокъ дѣдовыхъ добрыхъ лекцій, зъ чого старїй неказано утѣшився.

Ѣму долягала вѣдъ кѣлькогось часу давна рана, мусѣвъ сидѣти въ комнатѣ на фотелю, тримаючи ногу на воздухѣ, въ дуже злѣмъ гуморѣ; та про тое я щодня рано пробѣджувався верхомъ зъ Яковомъ; дѣдъ бажавъ того конче, задля пѣддержуваня добрыхъ звичаївъ. Того дня гонили мы въ чваль, старїй гузаръ и я, гостинцемъ вїндляндскимъ. Вѣремя було красне, то робилося въ самїй житнїй жнива; дымъ зъ заводѣвъ рыбацкихъ розкочувався въ воздухахъ; кѣлька синихъ вѣтриль посувалося въ далечи по морю, по гладонькѣмъ, мовъ зѣркало. Розумѣється всео тее насъ дуже радувало и якъ мы прибували идъ рѣчцѣ Мюльзенъ, и лише що стали зѣѣздити на маленькїй деревянїй мѣсточокъ, бачимо, жене зъ заду за нами якїсь юнакъ на коню, хлонецъ великїй, десь такъ коло того вѣку, що я, въ малѣмъ, зеленѣмъ фракѣ, въ чоботяхъ мягкихъ зъ острогами, въ кашкетѣ стрѣлецкѣмъ; вѣнь ѣхавъ на англїйскїй спосѣбъ, спертїй на стременахъ, пышнымъ гнѣдымъ конемъ, — перегнавъ насъ на мостѣ байдужно, й не глянувши на насъ, ба що, всмѣлився навѣтъ вѣдогнати мого коня, ударивши батѣжкомъ. Зъ самого разу я ажъ побѣлѣвъ вѣдъ люти.

— То сынъ старшій п. Штремдерфера, бурми-стра, — вповѣвъ Яковъ, — вертае по оглядинахъ своихъ зборѣвъ збѣжа... Онъ, великій тѣ возы зъ снопами, що звертають въ долину, то его.

Я добре пѣзнавъ го; вѣдъ давна тота особа була не въ подобу менѣ. Я не вѣдповѣдавъ нічого, а пу-стився, що лише кѣнь зарвати мѣгъ, за нимъ, гука-ючи: — Стѣй!... Стѣй!... Пожди!... Стѣй!...

Но вѣнъ, озирнувся на-пѣвъ и кинувши на мене згѣрднымъ окомъ, въ-двое ще прудше займивъ; его кѣнь бѣльшій и быстрѣйшій вѣдъ мого, незабавки угнавъ вже зъ-чверть милѣ опередъ мене, я бачивъ, якъ вѣз-дивъ на подвѣре. Тогда я, трясучись цѣлымъ, пѣдождавъ Якова: — Сынъ купця рыбы, посмѣвъ закнѣти си зъ мене, фонъ Майндорфа!... — Я ніколи ще не досвѣ-дивъ такой наруги.

— Ледащо!... вповѣвъ старый гузаръ; — треба буде пожалуватись...

— Пожалуватись?... А передъ кимъ? Передъ судією Картофельомъ, що му стане говорити широкій поуки, зъ котрыхъ вѣнъ буде смѣятись скрѣзь, по цѣ-лѣмъ мѣстѣ а все й собѣ-жь за нимъ!... Нѣ!... Ступай за мною... Побачишь!...

И не кажучи й слова бѣльше, мы прибули до Вѣндляндъ. Третій дѣмъ при великѣмъ гостинци, по правѣй руцѣ, бувъ п. бурмиистра Штремдерфера. Най-митъ вытеравъ ще великого гнѣдого при двѣрохъ стай-нѣ. Сесе я найперше побачивъ; вѣдтакъ, зазырнувши крѣзь вѣкна партеровой, отвореній зъ-за погѣдной днины, уздрѣвъ я цѣлу родину при столѣ: батька, матѣрь, хлоп-цѣвъ и дѣвчата, при обѣдѣ; було полудне. На гарнѣй, бѣлескѣй скатерти виднѣлись хорошій тарѣлки и бу-тельки.

Я нічо не пытаю, злѣзаю зъ сѣдла, кидаю вузду Яковови а самъ входжу смѣло до хаты, въ шапцѣ... Веѣ выдвигли на мене зъ дива, а батько, здавалося, вставати хотѣвъ, мене звитати; але я ні слова до него, звертаюсь до старшого сына и тономъ учительскимъ, промовляю до него:

Скажи ми... ты,... бовване, ледащо,... знаєшь ты, що кѡнь не чинить чоловѣка? Знаєшь ты, по чому то перегаяти фонъ Майндорфа, надъ нимъ поглумитися, покнити собѣ зъ него и утѣкати, якъ вѡнь ти ждати каже?

Веѣ постовиѣли; старый хотѣвъ говорити, вышутуватися о зъясненя, але я ему: — Мовчѣть вы!... Вашъ сынъ вчинивъ ми наругу;... вѡнь зважився ударити мого коня, я му заразъ дамъ научку, що вѡнь попамятае!...

И въ тѡй хвили я го парнувъ по лицю двѣчи бичѡвномъ такъ болючо, що вѡнь заскавулѣвъ якъ той песь.

— Май си науку, — кажу вѡдтакъ вѡдходячи поволи, — яка велика рѡжниця межи сыномъ кунця рыбы а потомкомъ знатного роду.

Я выйшовъ середъ загальнои тревоги. Яковъ, зъ кѡньми передъ вѡкнами, всео видѣвъ, всео чувъ. Нѡхто не рушався дома; кричали, грызлися... Я скочивъ въ сѣдло и до Якова кажу: — Ну,... рушаймо!...

Вѡнь хотѣвъ чвалити, та я здержавъ го:

— Поволи!... будуть гадати, що мы боимося! — Такъ ѣхали мы зъ Вѡндляндъ помалу; ажъ вже коло послѣднои буды пустилися бѣгцемъ.

Яковъ онѣмѣвъ зъ дивовижѣ; вѡнь ѣхавъ у вѡддалинѣ за мною, якъ за дѣдомъ; вѡнь доконався, що я бувъ фонъ Майндорфъ, що вѣкъ розуму менѣ уже прийшовъ та що вѡнь для мене мусить вже честь мати.

Десь за годину мы прибули до замку. Мѡй кѡнь бувъ ажъ злитый потомъ; я хотѣвъ отже впередъ коня обеушити и ажъ вѡдтакъ на гору вылазити. Я вже выходивъ зъ подвѡря, скѡнчивши свою роботу, коли наразъ спостерѣгаю дѣда високо на сходахъ, спертѡго на поруче, а за нимъ, зъ заду, старѡго гузара. Дѣдъ мене выжидавъ и голосомъ дуже зрушенымъ кричавъ дъ менѣ: — Зигфридъ,... моя дитино,... ходи,... най ты обѡйму!... Теперь я бачу, що ты мене понявъ, що ты гѡдный репрезентантъ прадѣдовъ!..

Я зѡйшовъ вѣ гору; праведникъ обнявъ мя руками; потому, спираючись на плече мое, увѡйшовъ зѡ мною до комнаты и тутка тономъ, котрого я нѣколи не забуду, сѣдаючи вѣ свѡй фотель, близъ стола, вновѣвъ ми: — Сей день, дорогій Зигфриде, найкрасшій день вѣ моемъ житю... Яковъ вѣсь розновѣвъ ми... Теперь я можу вже йти,... стара кровь Майндорфѡвъ мене пережиге!.. красно... тымъ краще, що то здається тобѣ зовсѣмъ природно, чижъ нѣ?

— Безъ сумнѣву! — я вѣ одвѣтъ ему; — чи ты не говоривъ менѣ може де-якихъ тысячъ разѡвъ, що прѡстачицѣвъ все провчити треба?

Тогды его ентузіязмъ заблысъ незвычайнымъ спѡсобомъ: вѡнъ смѣявся, товкѣ кулакомъ вѣ стѡлъ и кричавъ: — Такъ!.. такъ!.. такъ!.. То прекрасно!.. Яку мѣну мусѣвъ зробити гуртовый купецъ рыбы?.. Хе! хе! хе! хотѣвбы я бувъ побачити!.. И вѡнъ не рушився... не казавъ нѣчого?..

— Нѣчого,... нѣ словечка,.. вѡнъ бувбы такожь свое дѡставъ!

По сѣмъ дѣдъ успокоився наразъ, стисъ мя за руку и оповаживѣвъ.

— Ты менѣ счинивъ найбѡльшу радѡсть, яку чо-

ловѣкъ може мати на сѣмъ свѣтѣ, я хочу такожь нынѣ такъ само тебе урадувати и показати, що я тебе поважаю.

Вѣнъ подавъ Яковови маленькій ключикъ и казавъ му вѣдчинити шафку въ мурѣ за коминкомъ и принести звѣдти скринку, котру знайде на сподѣ. А коли Яковъ принѣсь скринку, вѣнъ самъ отворивъ ѣ на столѣ; мала скринка була зъ дубового дерева, а въ нѣй всячина: дороге камѣня, паперы, декораціи, кѣлька давнихъ дукатѣвъ... Вѣнъ перебиравъ всѣ тѣ рѣчи съ повагою въ лици; мы глядѣли на него. Напослѣдокъ вѣнъ выбравъ зъ помѣжь старовины той золотый годинникъ, и звернувся зъ рѣчею такою до мене:

— На, Зигфридъ, сей годинникъ,... я ти го даю... сей годинникъ дорогій, та се тѣлько его менча вага: той годинникъ, памятка зъ мого вѣйскового житя, я го добувъ жаломъ мого меча... То инакша рѣчь, що купити у якого-де жида за пригорщу золота... Розумѣешь тото, моя дитинко?

— Розумѣю, дѣдусю, — одвѣчавъ я зрушений.

— Ну, добре, ожъ я тобѣ даю его, вѣнъ твоѣ!

Очи старого посоловѣли; хвилину мы мовчки просидѣли, а згодѣ вѣнъ зачавъ дальше:

— Сей годинникъ набувъ я 9. Марта 1814 р. на день передъ сѣчею при Ляонѣ а на другій день по битвѣ подъ Крабнѣ. Я бувъ на розвѣдкахъ зъ своими гузарами въ окрестностяхъ мѣста, а мѣсто лежитъ на горѣ... Отъ Яковъ бувъ такожь тамъ. Мы пустилися на нѣчь вѣвѣдати, чи близько передъ неприятельского войска и якъ разъ на свѣтъ благословилося, коли мы зуздрѣли на скрутѣ дороги кѣлькохъ ишпаньскихъ драгоидѣвъ, що невно тую саму мали роботу, що й мы. Они були въ бѣлыхъ великихъ плащахъ, мы въ своихъ чер-

воныхъ долманахъ. Скоро мы позналися, заразъ повытягали зъ поховъ шаблѣ; они закинули плащѣ, мы зновъ свои футерка, и я побачився въ кóлотѣ лице проти лица зъ привòдцею ишпаньского вòдряду; вòнъ трѣбувавъ взяти мене зъ лѣвого боку, я щасливо справився борше, вòнъ вòдбивъ, але конѣ выскочили, — я му всадивъ мечъ въ сердце. Драгоны по дурному заатакували, не були въ силѣ, але они нїколи не упадають духомъ и тому мы ихъ усе товчи будемо. Сѣмохъ чи вòсьмохъ зъ ихъ полягло на поли, зъ моихъ упало двохъ гузарòвъ а одинъ бувъ раненый. Тота цѣла пригода счинилась въ однòй хвили. Драгоны, вòднертї, вòдòйшли оддалеки зновъ устроитися; але саме що загудѣла канона, звѣщаюча битву, а моя служба скòнчилась, менѣ не хотѣлося ихъ здоганяти. Тòлько якъ мы вже назадъ вертали и я побачивъ мого противника мертвого въ поперекъ рова, я казавъ Яковови злѣзти зъ коня и его обсмотри. Пригадуешь собѣ, Якове?

— Чому нѣ, коменданте!

— При немú бувъ отсей годинникъ и пятьдесятъ наполеонòвъ въ калитцѣ. Я подѣливъ грошѣ мѣжъ моихъ гузарòвъ а для себе лишивъ годинникъ. Я го носивъ ажъ до мого вòдходу зъ вòйска. Вòнъ показувавъ годину найважнѣйшу въ моёмъ житю, годину, коли я на передѣ своихъ гузарòвъ на поляхъ пòдъ Ватерлоо бачивъ своими очима, якъ утѣкали передъ нами, мовъ тая орда варварека въ неладѣ розсыпана, послѣднї легионы Бонапарте!... Нà, маешь го... Носи го разъ-уразъ,... и бодай вòнъ ти мòгъ показувати, як се може бути, ще славнѣйшї для тебе години... Бодай-го вòнъ мòгъ ти вказати послѣдну годину французкои силы а въ тòй самòй хвили и трїюмфъ древного феодально-го роду!

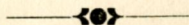
Водъ сегодня, Отто фонъ Майндорфъ мавъ мене за мущину.

Въ кôлька мѣсяцѣвъ опôсля я вступивъ въ школу кадетôвъ зъ другимъ нумеромъ. То знову дуже урадовало доброго дѣда. Вôнъ тѣшився, що побачить мя незабавки зъ шаблею въ долони на передѣ плютона гузарôвъ; та той послѣднои радости не дôждавъ, не судилося: довѣдавшись о липневôй революціи 1830 р. и о утечи Кароля X. внавъ у таку остеклôсть, що покотився, гей перуномъ вбитый.

Вы пôймете гараздъ, що той конецъ сумный не зменчивъ моєи ненависти до французкого народу, якою напоивъ мя достойный старецъ. Тую ненависть носивъ я въ серцю своѣмъ, — она все бôльшѣла, — ажъ до 1870 р. та тогды ажъ вже я наситивъ їѣ: всюда, куда прôйшовъ полковникъ Зигфридъ зъ своими зузарами, лишавъ за собою звáлы! Ахъ! годинникъ старого барона показувавъ щасливй години въ тôй вôйнѣ, години такй, якихъ рôдъ феодальный не бачивъ вже водъ вѣкôвъ; на-щожъ мусѣвъ вôнъ вказати и годину на за-всѣгды прокляту годину нашего повороту зъ Франціи? Певно, що якбы старый Отто фонъ Майндорфъ мôгъ вернути на сей свѣтъ, и якбы побачивъ свой старинный двôръ, колись въ руинахъ, теперь пышно зреставрований, повный добычи французкои, вôнъ признавбы зъ радостію, що я слѣдувавъ его науцѣ: „рабуй, грабъ все, чого спалити не можешь!“ Вôнъ плакавбы зô зрúшения, праведный мужъ!; але потому, най-но му скажется, що мы, здобувши Францію домôвъ повернули, зъ шаблями въ похвахъ, лишаяючи вѣковому ворогови часу пôднестися, свѣжихъ силъ набрати та намъ водплату готовити, — вôнъ кричавбы на зраду и бажавъ бы назадъ въ могилу лячи! Що за похибку мы

вчинили,... що за похибку!... И чоловіка, що підписавъ той проклятуцій трактатъ, мають за великого політика!... А прець, то такъ легенько було подѣлити Францію, якъ отъ неприємкомъ Польшу, одинъ кусень було дати Італіи, другій Швайцаріи, кусень Бельгії, одинъ зновъ Іспаніи, придбати собѣ вѣрнихъ союзниківъ, що такъ скажу співниківъ, а собѣ задержати найбільшу часть... Хто мѡгъ намъ чого зборонити? Мы стребили всѣ арміи вражї, мы були панами краю; Европа, запуджена нашими побѣдами, булабы замкла очи!...

На нещастє далися ублагати старому французкому буржуа; не встояли зъ студеною кровью а далися скусити мільярдами,... не мали вѡдваги й завзята на вышинѣ свого щастя,... вѡдкинули на бѡкъ інтересъ давного феодального роду а получились зъ лібералами, потомками давнихъ рабѡвъ,... и що прозѡрка політика пѡвъ столѣтя готовила и що мечъ преславно довершивъ, они погубили однимъ почеркомъ пера!

ПРИМѢТКА
до „Выхованя Феодала.“

Мы гадасмо, що кождый, прочитавши отсе оповѣданье пѣе его правдиво. Але не завадить намъ сказати тѣлько, що пѣле тее оповѣданье, иронія, що все тее Феодалъ говорить. Вѣнъ казится, що урвалося феодаламъ ихъ середневѣчне панованье и гараздованье, що нові часы привели конче за собою нові лады, и кидается напастною осою на все, чимъ нынѣка людскость величаеся; кидается на свободу личну чоловіка, на свободу дискусіи, на чисту и красну основу Исусовой науки. Нашъ Феодалъ надѣется, що зновъ вернуть „добры давны часы“, — лишѣмо го зъ надѣєю, най собѣ жеде здоровъ, чей що ѣ выжде!

P. P.

За сею книжочкою „Дрѣбной бібліотеки“ пѣдуть у печать дальшій, скоро тѣлько зъ розпродажи отсего накладу вилыне де-що гроша, потрібного до дальшого видавництва. Длѣтого просимо нашихъ Прихильникѣвъ, щобы они стали намъ въ помѣчь, и внесли „Дрѣбну бібліотеку“ въ якъ найширшій круги галицкои інтелігенціи, котра, надѣмось, пересвѣдчившись о щирости нашихъ заходѣвъ, и собѣ щиро стане вѣдноситися до нашої „Дрѣбной бібліотеки.“

До дальшихъ книжочокъ увѣйдуть мѣжь инчими деякі творы такихъ писателѣвъ, якъ Діккенсъ, Гейне, Ивановъ и др. Въ одной зъ слѣдуючихъ книжочокъ помѣстимо цѣкаву розвѣдку Д. Писарева „Пчолы.“

„Дрѣбну бібліотеку“ можъ буде дѣстати въ книгарни Ріхтера у Львовѣ и по книгарняхъ всѣхъ бѣльшихъ мѣстъ галицкихъ. Въ книгарни Ріхтера можъ такожъ дѣстати книжочку, недавно появилуся, „Вѣйна за волю“ оповѣданье Г. Иванова (по 8 кр.), котру поручаемо чч. Землякамъ.

1,50 р

Цѣна 15 кр. а. в.

351299

B 3.983

1705 1786

1786